

ЎЗБЕКИСТОНДА ТАРЖИМА ВА ТАРЖИМАШУНОСЛИК (1991-2016 йиллар)

*Холбеков Муҳаммадjon,
Жиззах давлат педагогика институти профессори*

Калим сўзлар: таржима, таржимашунослик, адабиёт, асар, илмий мақола, роман.

Жаҳон цивилизацияси тарихида XX аср – “таржима асри” (П.-Ф. Кайе) деган ном олди. Нафсиламбр, минг йиллик тарихга эга бўлган ўзбек таржимачилиги ҳам ўтган асрда мисли кўрилмаган натижаларга эришди, жаҳон адабиётининг шох асарлари билан халқимизни таништирди. Аср давомида Чўлпоннинг Шекспир (“Ҳамлет”)дан, Усмон Носирнинг Лермонтов (“Демон”)дан, Ойбекнинг Пушкин (“Евгений Онегин”)дан, Эркин Воҳидовнинг Гёте (“Фауст”)дан, Абдулла Ориповнинг Данте (“Дўзах”)дан, Қодир Мирмуҳамедовнинг Ҳомер (“Илиада”)дан қилган таржималари адабиётимиз тарихида муҳим воқеалар бўлди, қолаверса, юқоридаги асарларнинг тилимиздаги барқарор таржималарига айланди.

XX асрнинг иккинчи яримига келиб бадиий таржима тушунчаси ёнида илмий таржима, машина таржимаси, синхрон таржима каби янги йўналишлар пайдо бўлди. Муҳими, таржима асарларининг сифат даражасини аниқловчи, унга баҳо берувчи таржима назарияси фани юзага келди. Ўтган асрнинг етмишинчи йилларига келиб республикамиз олий ўқув юртларининг филология ва журналистика факультетларида таржима назарияси ва амалиёти курси ўқитила бошланди. Ўзбекистон ёзувчилар уюшмаси қошида бадиий таржима секцияси, Фанлар академиясининг тил ва адабиёт институтида таржима назарияси сектори, Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) да таржима назарияси кафедраси фаолият кўрсата бошлади. Хуллас, кўп ўтмай Ўзбекистонда ҳам собиқ иттифоқ ва хорижий мамлакатлардаги таржима ва таржимашунослик марказлари билан

рақобат қила оладиган таржимачилик мактаби майдонга келди. Ҳатто, ЮНЕСКО тассарруфидаги ФИТ (Халқаро таржимонлар федерацияси) симпозиумларида ҳам ўзбек таржима ва таржимашунослик мактаби ҳақида илиқ фикрлар билдирилди¹.

Мустақиллик бадиий ижоднинг барча жабҳалари каби таржимага ҳам кенг йўл очди, таржимон ва таржимашуносларимиз учун жаҳонга чиқиш имкониятлари яратилди. Ўтган йигирма беш йил ичида ижоднинг тасвирий санъат, мусика ва кўшиқ турлари бўйича жаҳон майдонига чиқдик, десак муболаға бўлмайди. Аммо юксак бадиий ва таржима асарлари яратиш борасида жаҳон адабий жараёнидан ҳали ўз ўрнимизни топа олганимизча йўқ. Пировард натижада бой тажриба ва имкониятларга эга бўлган таржимачилигимиз мустақилликнинг дастлабки йилларида бир қадар турғунлик даврини бошидан кечирди. Демокчиманки, бу йилларда таржимашуносларимиз ФИТнинг Москва (1993), Лондон (1995), Геттенген (1996), Мельбурн (1998), Ванкувере (2002), Тампере (2005) конгрессларида иштирок қилмади ёки таржиманинг назарий муаммоларига бағишланган йирик монографик тадқиқотлар (Қ.Мусаевнинг “Таржима назарияси асослари” (2005) ва Б.Илёсовнинг “Искусство поэтического перевода” (2007) монографиясини ҳисобга олмаганда) яратишмади. Ёзувчилар уюшмаси қошидаги таржима секциясининг йиллик ҳисоботлари ҳам ўзининг олдинги ижодкорлик шижоатини йўқотди.

¹ Қаранг.: Babel. Revue internationale de la traduction. Vol. XXIV, 1978, № 3-4, p. 144-149.

Ваҳоланки, мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида Республикамизда ўз фаолиятларини бошлаган Франция, Германия, Англия, АҚШ, Ҳиндистон элчихоналари юртида машҳур бўлган каламкашлар асарларини ўзбек тилига таржима қилдириш, ўзбек мактаблари учун инглиз, немис, француз, ҳинд тилларидан дарслик ва луғатлар яратиш ташаббуси билан чиққандилар. Айниқса, бу соҳада Германия элчихонаси қошидаги Гёте институти, Франция элчихонаси ҳузуридаги Марказий Осиё тадқиқотлари институти ва Виктор Гюго марказларининг ташаббускорлик фаолиятини алоҳида таъкидлаб ўтмоқ керак. Масалан, Тошкентдаги Франция элчихонасининг кўмаги билан ўтган йиллар ичида француз адибларидан Вольтернинг “Задиг”, Ф.Мориакнинг “Илонлар чангалида”, Монтескьёнинг “Форс номалари”, Ле Клезионинг “Мондо ва бошқа ҳикоялар”, Шарл Перронинг “Эртақлар” китоби ўзбек тилига таржима қилиниб нашр этилди.

1997 йил муҳтарам Президентимиз ташаббуси билан “Жаҳон адабиёти” журналининг ташкил қилиниши катта воқеа бўлди. Ўтган ўн саккиз йил давомида журнал ўзбек ўқувчиларини жаҳон адабиёти намуналари билан таништиришда самарали фаолият кўрсатиб келмоқда. Шу ўринда атоқли адабиётшунос ва моҳир таржимон, устоз Озод Шарофиддиновнинг ташаббускорлигини эслаб ўтмоқ жоиздир. Домла ҳаёт пайтида журналнинг мундарижаси ва мазмунига алоҳида эътибор берган, унда босилаётган таржима ва мақолаларнинг сифатига талабчанликни оширган, катта масъулият билан қараган эдилар. Шу боис, ўтган йилларда журнал жаҳон адабий жараёнида кечаётган муҳим ўзгаришлар, авангард оқим ва мактаблар, шунингдек таржима амалиёти ва назариясига доир теран мазмунли мақолаларни эълон қилиб борди, унинг саҳифаларида дунё адабиётида ном қолдирган, бугунги адабий жараёнда яловбардорлик қилаётган, қолаверса

адабиёт соҳасида халқаро Нобель мукофотига сазовор бўлган адиблар асарлари таржималарини мунтазам бериб келмоқда.

Зеро, бугунги ўқувчи инглиз адабиётидан Жон Голсуорси, Соммерсет Моэм, Томас Стернз Элиот, Ричард Олдингтон, Олдос Хаксли, Ивлин Во, Айрис Мёрдок; америка адабиётидан Уильям Фолкнер, Эрнест Хемингуэй, Жон Стейнбек, Ричард Райт, Жон Апдайк, Дейвид Сэлинджер, Уильям Стайрон; француз адабиётидан Гийом Аполлинер, Марсель Пруст, Андре Жид, Антуан де Сент-Экзюпери, Альбер Камю, Франсуа Мориак, Натали Саррот, Клод Симон, Жан-Мари Гюстав Ле Клезио, Патрик Модино, немис адабиётидан Томас Манн, Лион Фейхтвангер, Арнольд Цвейг, Бертольт Брехт, Герман Гессе, Генрих Бёлль, Криста Вольф, Гюнтер Грасс; шунингдек, Хорхе Луис Борхес, Габриель Гарсиа Маркес, Умберто Эко, Хулио Кортасар, Алехо Карпентьер, Кадзуо Исигуро, Мо Янь, Лао Шэ, Харуки Мураками асарларининг таржималарини ўқишга муяссар бўлди. Гегель, Кьеркегор, Ницше, М.Бахтин, Р.Барт, Хосе Ортега-и-Гассет, М.Хайдеггер, А.Ф. Лосев кабиларнинг адабиёт ва адабий жараён ҳақидаги фикрлари билан журнал орқали танишиб келмоқда.

Яна бир гап. Журнал саҳифаларида асосан хорижий адиблар асарларининг рус тилидаги нашрларидан тилимизга ўгирилган таржималар чоп этиб келинмоқда. Зеро, бундан буён “Жаҳон адабиёти” бевосита аслиятдан қилинган таржималарни тарғиб қилувчи нашрга айланмоғи зарур. Масалан, ўтган йилларда журналда ўрта аср француз шоири Франсуа Вийон, инглиз ва америка романтизм шеърияти яловбардорлари Жорж Байрон ва Эдгар Аллан По ижодидан намуналар берилди. Аслият ва русча таржима матнларидан беҳабар ўқувчи юқоридаги таржималарни ўқиб, Вийон, Байрон, Эдгар Аллан По аслида шундай ёзган эканда, деган тушунча ҳосил

килишди. Бироқ, бу таржималарни асл нусха ва русча таржима матнлари билан солиштирганимизда, шоир-таржимонларимизнинг нечоғлик эркин ҳаракат қилганликларини, натижада асл нусхадан нақадар узоклашиб кетганликларини кузатамиз. Тўғри, шеърият таржимасида таржимон муаллифнинг рақибига айланади, деган нақл бор. Бу дегани таржимон она тилида асл нусха матнига ҳамоҳанг шеър ёзса бўлди-да, қабилидаги тушунчани бермайди.

Масалан, Эдгар Понинг “Буюк Темур” (Tamerlan, 1827) поэмаси рус шоири Валерий Брюсов таржимасида куйидагича жаранглайди:

*Заката сладкая услада!
Отец! я не могу признать,
Чтоб власть земная - разрешать
Могла от первой казни ада.
Куда пойду за гордость я
Что спорить нам: слова пустые!
Миразиз Аъзам бу парчани шундай*

таржима қилади:

*Таскин, жонтаслимин
енгиллатолмас.
Отахон, шу тонда юпатиш нега?
Сизнинг бу, Ердаги сўзлар келмас бас
Жаҳаннамнинг одил жазоларига.
Биламан, дўзахбоп такабурлигим,
Кўйинг, ўғит берманг, мени кўп
қийнаб.*

Ёки, француз шоири Франсуа Вийоннинг “Блуадаги мушоира ҳақида ҳикоят” (Ballade du concours de Blois, 1457) балладасини Илья Эренбург таржимасида ўқийлик:

*От жажды умираю над ручьем;
Я плачу от любви, смеюсь от пеней;
Я всюду дома, - мой же темный дом
Страна изгнанья, скорби и
томлений;
Мне темен свет, ясны и близки тени;
Мне из людей всего понятней тот,
Кто лебедицу вороном зовет;
Я сомневаюсь в явном, верю чуду;
Нагой как червь, пышней я всех
господ;*

Я всеми принят, изгнан отовсюду.

Хусниддин Шарипов бу сатрларни куйидагича таржима қилган:

*Ташна ўлмоқдаман дарё бўйида.
Куламан ёш тўкиб, ўйнаб ишлайман.
Уйим бор дунёнинг ҳар бир куйида,
Ўз юртимда эса инсиз қушдайман.
Ростга ишонмаган ёлгон
тушдайман.*

*Менга маъқул ҳатто, қотирмай
энса,*

*Оққушни қарга деб айтган кимса,
Ҳа, шундай, жонидан айрилган
жонман.*

*Чувалчанг сингари юпун ва инжа,
Ҳар ердан қувилган азиз инсонман.*

Инглиз шоири Жорж Байроннинг “Ўттиз олти ёшга тўлган таваллуд кунимда” (On this Day I complete my Thirty-sixth year, 1824) шеъри З.Морозкина таржимасида бундай жаранглайди.

*Других не властный волновать,
Я сам бесстрастен должен быть.
Но и без отклика, опять
Хочу любить.*

Таржимон Абдул Ҳамид юқоридаги мисрани куйидагича ўгирган:

*Кундан-кунга яқин интиҳо,
Эсар фасли хазон еллари
Қаро қабр кутар оч, юҳо,
Бағримда тек армон унлари.*

Шоирлар Миразиз Аъзам ва Хусниддин Шарипов ўз таржималарини рус тилидан қилганликларини ёзган бўлсалар, Абдул Ҳамид таржимани қайси тилдан қилганини айтмаган. Ҳар учала таржима ҳам асл нусха ўрнидаги русча матндан нақадар узоклашиб кетгани кўриниб турибди. Биз, балки Абдул Ҳамид ўз таржималарини аслиятдан қилганмикин, деган фикрга бориб, юқоридаги тўртликни инглиз тилидаги матн билан солиштирдик. Бироқ, унинг инглизча матндан ҳам йироқлиги яққол кўринади. Инглизча матнда ҳам шеър худди русча таржимадаги мазмун ва кўринишга эга:

*It is time this heart should be unmoved,
Since others it hath ceased to move:
Yet, though I cannot be beloved,*

Still let me love!

Хулоса шуки, эндиликда бевосита аслият тилидан таржима қилишга ўтмоғимиз керак. Ўтган асрнинг сўнгги чорагида илк бевосита таржималар пайдо бўлганди. Гётенинг “Ёш Вертернинг изтироблари” ва Бруно Апицнинг “Қашкирлар чангалида” романлари Янглиш Эгамова, “Ғарбу Шарқ девони” Садриддин Салимов, Виктор Гюгонинг “Шарқ куйлари” тўплами Шарофат Ботирова, Ф.Гарсиа-Лорканинг “Энг кайғули кўшиқ” тўплами Шавкат Раҳмон томонидан бевосита аслиятдан таржима қилинганди. Шунингдек, шоирларимиз Жамол Камол ва Абдулла Шер ҳам Шекспир ва Байрон драмаларини таржима қилишда аслиятдан имкон қадар фойдаланиб иш кўрган эдилар. Мустақиллигимизнинг дастлабки йилларида, бу бошланган хайрли иш жуда сушт давом этди назаримизда. Ваҳоланки, таржимашунос Зухриддин Исомиддинов сўзи билан айтганда, “чет эл адабиётидан таржима қилиш энг авж оладиган замон келганди.”

Нафсиламбр, Жаҳон тиллари университети ва Самарқанд Давлат чет тиллар институтининг таржимонлик факультетларида таржимон-филолог ва таржимон-референт йўналишлари бўйича бакалавриатура ҳамда магистратуралар мавжуд. Сўнгги ўн беш йил ичида уларни юзлаб ёшлар битириб чиқди. Улар орасидан етишиб чиққан фидоий таржимон ва таржимашунослар нари борса тўрт-бештани ташкил қилади, холос. Сабаби нимада? ЎзДЖТУ таржимонлик факультети собиқ декани Носир Қамбаровнинг маъқуллашича, бунинг сабаби “чет тилларидан ўзбек тилига таржиманинг назарий муаммолари тўлиқ ёритилмаганида, дарслик ва қўлланмалар ёзилмаганидадир”. Домланинг гапида жон бор. Шу пайтгача республикамизда хорижий тиллардан ўзбек тилига ва ўзбек тилидан хорижий тилларга таржима

амалиётдан сабоқ берувчи биронта дарслик чоп этилмади².

ЎзДЖТУ ва СамДЧТИ таржима факультетларида Иброҳим Ғофуров, Низом Комилов, Жамол Камол, Муҳаммад Али, Абдулла Шер, Маҳкам Маҳмудов, Янглиш Эгамова, Шоазим Мунавваров, Сувон Мели, Мирзаали Акбаров, Зухриддин Исомиддинов сингари моҳир таржимон ва таржимашуносларни маъруза ўқишга, магистирлик диссертацияларига раҳбарлик қилишга жалб этишса, бу тажрибали олимлар хорижий тилларни билувчи магистрантлар билан дарслик ва қўлланмалар ҳам ёзишган бўларди. Шу ўринда, қатор йиллар ЎзМУ ва ЎзДЖТУда таржима назарияси ва амалиётдан талабаларга сабоқ берган Иброҳим Ғофуровнинг “Таржимонлик мутахассислигига кириш”³ ўқув қўлланмасини мисол қилиб келтириш мумкин.

Бундан ўн йил муқаддам, давра суҳбатларининг бирида таникли адабиётшунос Сувон Мели шундай деганди: “Мана, янги ХХІ асрнинг дастлабки етти йилини босиб ўтдик. Ўжар бир савол кўндаланг туради: янги асрда ўтган асрда эгаллаган чўққиларни эгаллай оламизми? Ваҳоланки, эгалланган чўққиларни қайта эгаллаш у қадар завқ бермайди. Вазифа – шу юксакликка таянган ҳолда янги чўққиларни забт этиш лозим”.⁴ Дарҳақиқат, бу ижодий муваффақиятларга эришувда таржиманинг роли нақадар бекиёслиги ўз-ўзидан маълум. Қолаверса, бугунги кунда таржима тиллараро ва маданиятлараро мулоқотнинг асосий омилларидан бири ҳисобланмоқда. Бир сўз билан айтганда, “таржима миллатни жаҳонга танитади”, халқаро глобаллашув жараёнида бевосита иштирок этишимизга кенг йўл очиб беради. Буни асло унутмаслигимиз лозим.

² Muminov O., Sunnatov O. Translation history. Tashkent, 2004. – 134 p. қўлланмасини ҳисобга олмаганда.

³ Ғофуров И. Таржимонлик мутахассислигига кириш. Ўқув қўлланма. - Тошкент: 2008. – 117 б.

⁴ Қаранг: “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси, 2004, 30-март.

“Шекспир бепоён...” деган ҳикмат бор. Бу калима буюк немис шоири Иоханн Вольфганг Гёте қаламига мансуб. Дарҳақиқат, инглиз уйғониш (ренессанс) даври адабиёти ва театр санъатининг улуғ намояндаси Уильям Шекспир мероси мана тўрт асрдирки дунё халқларини ўзига ром қилиб келмоқда. Ватанимиз Ўзбекистонда ҳам Шекспир номи, унинг асарлари маълум ва машҳур бўлиб, китобхон ҳамда томошабин қалбидан чуқур жой олган. Тўғриси, ўзбек драматургияси ва театр санъатини, унинг равнақини Шекспир меросисиз тасаввур қилиш мушкул. Ўтган саксон йил ичида Шекспир яратган шоҳ асарларнинг қарийб барчаси тилимизга ўгирилиб, катор нашрларда китобхонларимизга тортиқ этилди.

Мустақиллик даврида “Фан” нашриёти Шекспир асарларининг шоир Жамол Камол таржимасида уч жилдли “Сайланма”сини⁵ чоп этиб, бу борада яна бир хайрли ишни амалга оширди.

Дарвоқе, Ўзбекистон халқ шоири, таниқли таржимон Жамол Камол “Шекспир меросига шунчаки хавас билан қарамади, балки ижодкор сифатида, ўзини унинг руҳий оламига муносабатдош ва ворис деб билди” (Ғ. Саломов, Б.Назаров). Ҳа, шоир Шекспир ижодидан таржима қилишга қўл уришдан олдин унинг меросини кунт билан ўрганди, инглиз адабиёти тарихидан институт талабаларига маърузалар ўқиди. Жамол ака ўзининг илк тажрибаси бўлган “Макбет” фожиаси таржимасини қўлтиқлаб машҳур актёр Олим Хўжаев ҳузурига борганини қуйидагича эслайди: “Эсимда бор, – дейди шоир. – “Макбет”ни таржима қилиб Олим Хўжаев ҳузурига олиб бордим. У Шекспир номини ўқиб, кўзлари чарақлаб кетди. Ўрнидан турди, кўлёмани ўқиб, кўзига сурди. Менинг бироз ажабланиб боққанимга жавобан ҳаяжонланиб: “Аҳир бу зот – Шекспир, азиз пиримиз!... Мен санъатда нимага эришган бўлсам, шу

кишининг нафасидан, шу кишининг шарофати туфайли эришдим”, деди...

Энди шоир Жамол Камол таржималари ҳақида икки оғиз сўз. Маълумки, ҳар қандай таржима ўз даврининг маҳсули, ватан адабиёти намуналари каби замонасига хизмат қилади. Агар у ҳақиқий санъат асарига айланган тақдирда асрлар оша яшаб, мумтоз адабиётнинг ёрқин намунаси бўлиб қолиши ҳам мумкин. Бунга ўзбек таржима адабиёти тарихидан Огаҳий, Чўлпон, Ойбек, Усмон Носир, Ғафур Ғуллом, Миртемир, Мирзақалон Исмоилий, Озод Шарофиддинов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Қодир Мирмуҳамедов, Иброҳим Ғафуров қаламига мансуб таржималарни мисол келтирсак бўлади. Шекспир ижодидан таржима қилиш тажрибаси ҳақида гапирадиган бўлсак, адибнинг “Ҳамлет” (“Hamlet”, 1600-1601) фожиаси дунё тилларига энг кўп ва хўп таржима қилинган асар ҳисобланади. Дарҳақиқат, асарда ўқувчи ва томошабин қалбини жумбушга келтирувчи нуқта – бу Ҳамлет монологидир. Ҳаётда беҳисоб фиску фужурлар билан тўқнаш келган, борлиқ ва инсон ҳақидаги соф тушунчаларга зарба берган аччиқ ҳақиқат қаршисида эсанкираган Ҳамлет олдида “**Ё ҳаёт, ё момот**” масаласи кўндаланг турарди. Аслиятда “To be, or not to be: that is the question” сатрлари билан бошланувчи ҳаяжонли монолог русча таржималарда: “Быть или не быть – таков вопрос” (М. Вронченко, 1829); “Быть или не быть? Вот в чем вопрос!” (А.Кронеберг, 1844); “Быть или не быть – таков вопрос” (М.Лозинский, 1933); “Быть или не быть: вот в чем вопрос” (Б. Пастернак, 1940) қабилда қарийб бир хил қолипда ўгирилган бўлса, ўзбек таржимонлари уни турлича кўринишда таржима қилганлар. Монолог Чўлпон таржимасида “Ё ҳаёт, ё ўлим, масала шунда”; М.Шайхзода таржимасида эса “Тирик қолмоқ ё ўлмоқ? Шудир масала!” тарзида жаранглайди. Жамол Камол уни “Ё ҳаёт, ё момот: масала шундоқ” деб ўгирган.

⁵ Шекспир В. Сайланма. 3 жилдлиқ. Тошкент: “Фан” нашриёти, 2007-2008.

Таржималарни аслият билан солиштирганимизда, Чўлпон таржимаси русчадаги М.Лозинский нусхасига, М.Шайхзода таржимаси А.Кронеберг матнига яқинлиги ойдинлашади. Жамол Камол таржимаси эса асл нусхага монанд ўтирилган кўринади. Ҳамлет монологининг охириги уч мисраси аслиятда куйидаги кўринишга эга:

... *Soft you, now!*

The fair Ophelia! – Nymphe, in thy orisons

Be all my sing remember'd.

сўзма-сўз таржимаси:

... *Жим бўл!*

Соҳибжамол Офелия! Нимфа, ўз ибодатларингда

Менинг гуноҳларимни ҳам эслагин.

Рус таржимони М.Лозинский юкоридаги мисраларни шундай таржима қилади:

... *Но тише!*

Офелия! – В твоих молитвах, нимфа,

Все, чем я грешен, помяни.

Мақсуд Шайхзода бу мисраларни ўзбек тилига мана бундай ўтиради:

... *Энди бас, етар!*

*Офелия! Кувончим! Гуноҳларимга –
Ўз дуоингда кечирим тила, эй пари!*

Жамол Камол монологнинг бу мисраларини бевосита инглиз тилидан куйидагича ағдарган:

Бас, кифоя! Офелия! Эй, гўзал пари,

Бир осийман, дуоингда ёд айла мени.

Ҳамлет маҳбубаси, соҳибжамол Офелия қаршисида, унга қарата айтаётган ушбу монологда ўзини одамлар ўйлаганидек телба эмаслигини исботламоқ, бунга қаллиғини ҳам ишонтирмоқ бўлади. Афсус, унинг пурмаъно оташин сўзларининг мағзини чақишга ожиз, фалсафий мушоҳадаларини телба одам сўзига йўяётган Офелияни саросимадан кутқармоқ, тинчлантирмоқ мақсадида Ҳамлет унга: “*Soft you, now!*” (“Жим бўл!”); “*The fair Ophelia!*” (“Соҳибжамол Офелия!”); “*Nymphe, in thy*

orisons / Be all my sing remember'd” (“Нимфа, ўз ибодатларингда менинг гуноҳларимга кечирим тилагин”) деб, мурожаат қилапти. Асл нусха матнида “*Ophelia*” ва “*Nymphe*” исмлари ёнма-ён келаяпти. Бу ерда Ҳамлет ўз севгилиси Офелияни қадим юнон мифологиясидаги худо Зевсинг қизлари бўлмиш Нимфа (“Соҳибжамол, қаллиқ” маъносида – **М.Х.**) лардан бирига менгзаб, унга илоҳий гўзаллик ва зукколикни тиламоқда. Сабаби, нимфалар, яъни соҳибжамол гўзаллар табиат кўйнида Аполлон, Дионис ва Артемида каби олийжаноблик тимсоли бўлган худоларга ҳамроҳлик қилишган. Рус таржимонлари (М.Лозинский, Б.Пастернак, М.Морозов) ўз матнларида “Нимфа” номини сақлаб қолишган ва таржима сўнгида унга шарҳ бериб ўтганлар. Афсус, келтирганимиз М.Шайхзода ва Ж.Камол таржималарида бу ном тушириб қолдирилган. Оқибат натижада иккала таржима ҳам аслиятдан бирмунча узоқлашган.

Ёки “Отелло” (“*Othello*”, 1604) фожиасидаги Отелло монологи илк сатрларининг Гафур Гулом ва Жамол Камол таржималаридаги кўринишини қиёслайлик. Монолог инглиз тилида куйидаги мазмунда жаранглайди.

Soft you, a word or two before you go.

I have done the state some service, and they know't.

No more of that...

Шоир Гофур Гулом юкоридаги мисрани асарнинг русча М. Лозинский таржимасидан куйидагича ўтиради:

Озгина тўхтанг.

Кетар экан, икки оғиз сўзим бор холос.

Венецияга хизмат қилдим – ҳамма билади.

Бу тўғрида шу кифоя.

Шоир Жамол Камол эса уни бевосита инглизчадан таржима қиларкан, аслият мазмуни ва руҳини тўлақонли беришга интилган:

Жиндек сабр қилинглар.

*Икки оғиз сўз айтаман кетиш
олдидан.*

*Юртга бир оз хизмат қилдим, бу
энди маълум,*

Балки айтиш шарт эмасдир.

Биз бу ерда шарқ ва ғарб шеърятининг билимдони, аллома шоир Ғафур Ғулом таржимасини асло камситмоқчи эмасмиз. Шоир ўз таржимасини русчадаги М.Лозинский вариантыга яқинлаштиришга уринган. Ваҳоланки, таржимашуносларнинг таъкидлашича, М.Лозинский таржимаси асарнинг мавжуд русча таржималари орасида асл нусхага энг яқини ҳисобланади. Жамол Камол бўлса ўз таржимасини бевосита аслиятдан амалга ошираяпти. Шу боис, унинг таржимасида асл нусха мазмуни тўлақонли ўз ифодасини топган.

Шекспирнинг яна бир шоҳ асари “Ромео ва Жульетта” (“Romeo and Juliet”, 1597) фожиасидир. Уни рус тилига турли даврда Т.Шчепкина – Куперник ва Б.Пастернак таржима қилган. Ҳар иккала таржима то ҳозирга қадар пешма-пеш нашр қилиниб, театрларда ўйналиб келинади. Фожиани дастлаб ўзбек тилига 1949 йилда Мақсуд Шайхзода, орадан қирқ икки йил ўтиб (1991 йил нашр этилган “Отелло” китобида “Ромео ва Жульетта” таржимаси учрамайди) Жамол Камол таржима қилди. Шайхзода асарни русчадаги Б.Пастернак вариантдан ўзбекчалаштирган бўлиб, таржима жараёнида ўзбек таржимони озарбайжонча Жаъфар Жобборли таржимасидан ҳам фойдаланган, дейишади мунаққидлар. Дарвоқе, профессор Фозила Сулаймонова “шарқ, жумладан ўзбек классик поэзиясини яхши билган, Навоий поэтикаси устида жиддий илмий тадқиқотлар олиб борган шоир ва олим Шайхзода “Ромео ва Жульетта” трагедияси таржимасида ўтмиш поэзия анъаналаридан баракали фойдаланади”,⁶ деб ёзади. Таржима муваффақиятли чиққан бўлса-да,

сахнада у “Отелло” ва “Ҳамлет” каби шуҳрат қозонолмади. Театршунос М.Раҳмонов ва Т.Сильмильштейннинг таъкидлашича режиссёр асар “ғояси ва услубини яхлитликда бера олмаган эди”⁷. Яхшиси, юқоридаги фикрларнинг нечоғлик ҳақиқатга яқинлигини таржималарни асл нусха матни билан солиштирган ҳолатда кузатайлик. Масалан, фожаи финалида Верона ҳокими, шахзода Эскал (Escalus, Prince of Verona – Эскалус [лотинча], Верона шахзодаси – М.Х.)нинг якуний сўзи аслиятда шундай жаранглайди:

Prince

*A glooming peace this morning with it
brings.*

*The Sun for sorrow will not show his
head:*

*Go hence, to have more talk of these
sad things.*

*Some shall be pardon'd, and some
punished.*

*For never was a story of more woe
Than this of Juliet and her Romeo.*

[The tomb is closed.] Exeunt.

Энди, юқоридаги мисраларни Б.Пастернак таржимасида келтириб ўтамыз:

Князь

*Сближенье ваше сумраком объято
Сквозь толщу туч не кажет солнце
глаз.*

*Пойдем, обсудим сообща утраты
И обвиним иль оправдаем вас.*

*Но повесть о Ромео и Джульетте
Останется печальнейшей на свете...*

Уходят.

Мақсуд Шайхзода бу мисраларни куйидагича ўгиради:

Бек

*Ҳаммангизга тонг келтирди
мотамсаро сулҳ,*

*Ҳатто қалқмоқ истамайди аламли
қуёш.*

*Юринг, ҳали кенгаш қуриб ўйламоқ
керак –*

⁶ Қаранг: Сулаймонова Ф. Шекспир Ўзбекистонда. – Тошкент: “Фан”, 1978. 93-бет.

⁷ Раҳмонов М., Сильмильштейн Т. Шукур Бурханов. – Тошкент, 1972. с. 115.

Кимга – биздан илтифоту кимларга жазо!

Ромео ва Жульеттанинг қиссасидан ҳам,

Ғамли қисса кўрган эмас тарихда олам!

Кетадилар.

Жамол Камол шахзода нутқини асл нусхадан бундай таржима қилган:

Бек

Шунинг билан тонг келтирди ғамгин осойиш,

Ғамдан бошин кўтаролмай, қийналар қуёш.

Юринг, гаплашайлик яна, этайлик тайин,

Кимни кечирамиз, кимга бергаймиз жазо.

Ромео ва Жульеттанинг ишқидек, эвоҳ,

Қайғули бир муҳаббатни кўрмамиш дунё!

Кетишади.

Шекспир ўз комедия, трагедия ва хроникаларини қофияли ва қофиясиз оқ шеър шаклида битади. Ҳар икки ҳолатда ҳам унинг мисралари равон ва оҳангдор ўқилади. Ҳатто, манбалардан бизга адиб замондоши, драматург Роберт Грин унинг бу борадаги муваффақиятига рашк қилсада, тан олгани маълум. Мисол келтирганимиз, юқоридаги мисралар аслиятда аб аб аа кўринишида қофияланиб келинапти. Мисралардаги қофиялар ҳолати русча таржималарда ҳам асл нусхага монанд сақланган. Мақсуд Шайхзода таржимасида фақат охирги икки мисрада қофия аа тарзида русча ва аслият матнига вобаста келаяпти. Жамол Камол ўз таржимасида фақат оқ шеър русумини ишлатиб, қофияларни четлаб ўтгани кўриниб турибди.

Фожа сўнигидаги, Ромео ва Жульетта жасади қўйилган даҳма ичида шахзода Эскал Монтекки ва Капулетти хонадонини яраштираркан, мотамсаро нутқининг дастлабки икки мисраси аслиятда:

A glooming peace this morning with it brings.

The Sun for sorrow will not show his head.

яъни, сўзма-сўз таржимада:

Бу тонг ўзи билан олиб келди мотамсаро сулҳ,

Ҳатто ғамдан қуёш бошин кўтаролмас.

маъносини англади.

Бу мисралар Мақсуд Шайхзода таржимасида аслиятга яқинроқ кўринади:

Ҳаммангизга тонг келтирди мотамсаро сулҳ,

Ҳатто қалқмоқ истамайди аламли қуёш.

Сабаби, Шайхзода бевосита аслиятдан ўгирилган озарбайжонча таржимадан ҳам моҳирона фойдалангани сезилиб турибди. Масалан, русча таржимадаги аслиятга ёт “Сквозь толщу туч” иборасини таржимада тушириб қолдираётгани ҳам бунга гувоҳ. Жамол Камол таржимасида эса иккинчи мисра инглизча матнга монанд жаранглайди.

Шунинг билан тонг келтирди ғамгин осойиш,

Ғамдан бошин кўтаролмай, қийналар қуёш.

Энди, шахзода Эскал нутқидаги охирги икки мисранинг таржималарини асл нусха билан солиштириб кўрайлик. Назаримизда бу ерда рус таржимонлари ҳам, ўзбек таржимонлари ҳам сўз ва ибораларнинг аслиятдаги маъноларини тўлиқ англаб етмаганлар. Мисраларнинг аслиятдаги кўринишига яна бир бор эътибор берайлик.

For never was a story of more woe

Than this of Juliet and her Romeo.

Бу мисраларни сўзма-сўз шундай таржима қилиш мумкин:

Жульетта ва унинг Ромеоси қиссасидан

Қайғулироғини кўрган эмас бу олам.

Шекспир фожиани “Ромео ва Жульетта” деб номлагани билан, бутун асар давомида синчков китобхон

Жульеттанинг Ромеога нисбатан фаолроқ ҳаракат қилганини, муҳаббатини ҳимоя этишда доимо ташаббускор бўлганини осонгина фаҳмлаб олади. Шунингдек, воқеалар давомида Жульетта Ромеога караганда сидкидилдан ҳаракат қилади, ақлан бирмунча пеш эканлигини ҳам намоён эта боради. Шу боис, муаллиф сўнгги мисрада, кўриб турганимиз “Than this of Juliet and her Romeo” (“Жульетта ва унинг Ромеоси қиссасидан”) қабилда қахрамони Жульеттанинг исмини олдинги ўринга олиб чиқади. Шундай экан, русчадаги Б.Пастернак, ўзбекчадаги М.Шайхзода ва Ж.Камол таржималарида ҳам асл нусха мазмуни тўлақонли ифода этилмаган, дейишга ҳақлимиз.

Юқоридаги мисралардан сўнг, аслиятда “The tomb is closed. Eхеunt” (“Дахманинг қопқоғи ёпилади. Кетишади”) гапи мавжуд. Бу гап ҳам таржимонлар назаридан четда қолган. Ваҳоланки, мотамга йиғилганлар воқеа ниҳоясида Ромео ва Жульетта жасади қўйилган “дахманинг қопқоғини ёпиб”, сўнгра “кетишади”.

То ҳозирга қадар Шекспир асарларининг тилимиздаги нашрларида унинг исми-шарифи “Вильям Шекспир” тарзида транслитерация, яъни ҳарфлар миқдори ва номига монанд ёзилиб келинади. Бу албатта, ўтган асрнинг биринчи яримида адиб асарларининг русча таржималари ва нашрларидан тилимизга кўчиб ўтган эди. Ваҳоланки, Шекспир асарларининг 1957-1960 йилларда чоп этилган “Тўла асарлар тўплами”дан бошлаб рус тилида драматургнинг исми-шарифи “Уильям Шекспир” тарзида асли (William Shakespeare)га монанд талаффузда, яъни транскрипцияда тўғри ёзила бошланди. Афсус, ўзбек тилидаги 1981-1985 йиллар нашр қилинган Шекспир “Танланган асарлар”ида ҳам, 1991 йилда босилиб чиққан “Отелло” китобида ҳам, ниҳоят кўлимиздаги уч жилдлик “Сайланма”да ҳам муаллифнинг исми-шарифи “Вильям Шекспир” ҳолида ўзгармасдан қолди.

Юқорида таъкидлаганимиздек, ҳар бир таржима ўз даврининг маҳсули ҳисобланади. Зеро, Чўлпон билан Жамол Камол таржималари ўртасида қарийб олтмиш йил, Ғафур Ғулом, Мақсуд Шайхзода ва Жамол Камол таржималари орасида эса эллик йил масофа – вақт чегараси ётибди. Таржималарни баҳолаганимизда бу “чегарани” ҳисобга олмоғимиз зарур. Вақт ўтган сари Шекспирдан янги таржималар бунёдга келади. Шекспирнинг ўзи ҳам ўзбек китобхони ва томошабинига янада яқинроқ, янада кадрдонроқ бўла боради. Шекспирнинг “бепоён”лиги ҳам шундадир. Жамол Камол таржималарининг ушбу нашри ҳам шу йўлдаги яна бир қутлуғ қадам бўлиб қолади.

Мустақиллик даври таржимачилигимиз ютуқлари ва истиқболи хусусида гапирадиган бўлсак, аввало таниқли адабиётшунос, профессор Наим Каримовнинг шу мавзуда эълон қилган “Адабий алоқа ва бадиий таржиманинг янги уфқлари” мақоласига тўхталиб ўтмоқ зарур, деб ўйлайман. Олим ушбу мақоласига муҳтарам Юртбошимизнинг “Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор” (2009) рисолида илгари сурилган ғоя ва тавсиялар замирида ўзбек адабиётининг халқаро алоқалари ва ўзбек таржимачилиги равнақиға назар ташлайди. Айни пайтда муаллиф ўзбек таржима мактаби ва таржимашунослик илмининг қарайиб юз йиллик тарихига тўхталаркан, “Чўлпон, Ойбек, Ғафур Ғулом, Шайхзода, Миртемир, Абдулла Қаххор, Мирзақолон Исмоилий, Асқад Мухтор, Қодир Мирмуҳамедов, Мирзиёд Мирзоидов, Миад Ҳақимов, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов, Иброҳим Ғафуров сингари мохир таржимон ва адиблар дунёға келиб, жаҳон адабиёти машҳур намояндаларининг энг яхши асарларини ўзбек маданиятининг бебаҳо мулкиға айлантирдилар”, деган таърифни келтиради. Яна шу нарса қувонарлики, – дея ёзади муаллиф, – **эндиликда** (таъкид

бизники – М.Х.) нафақат рус тилидан, балки бевосита ғарб ва шарқ халқлари тилларидан ўзбек тилига маҳорат билан таржима қила оладиган ижодкорлар авлоди етишиб чикди. Жумладан, А.Файзулла хинд-урду, А.Кўчибоев – француз, М.Сайдумаров – араб, М.Аъзам ва Б.Шарипов – турк, У.Қўчқор – озарбайжон, Я.Эгамова ва М.Акбаров – немис тилларидан амалга оширган таржималари билан журналхонлар (“Жаҳон адабиёти” – М.Х.) ни “дунё маданияти мероси”дан баҳраманд этмоқдалар”.

Демак, устоз Наим Каримов таъкидлаганидек, “... бадий таржиманинг кишилар рухий ҳаётидаги ўрни ғоят катта эканлигини сезмай иложимиз йўқ. Модомики шундай экан, бадий таржимага алоҳида эътибор бериш, нафақат ўзга тиллардан ўзбек тилига, балки ўзбек тилидан ўзга тилларга ҳам бадий асарларни таржима қила биладиган ёшларни тарбиялаш жамиятимиз олдида турган энг муҳим вазифалардан биридир”.

Таниқли адабиётшунос олим ва таржимон Иброҳим Ғафуровнинг жасорати, машаққатли меҳнати самараси ўлароқ ўзбек китобхони машҳур ирланд адиби Жеймс Жойснинг “Улисс” романини она тилида ўқишга муяссар бўлди. Роман таржимасининг маданий ҳаётимизда нечоғлиқ жиддий воқеа бўлганлиги ҳақида матбуотда А.Саидов, Х.Дўстмуҳаммад, Т.Жўраев каби олимларнинг мақолалари ҳам эълон қилинди. Шунингдек, инглиз тили мутахассиси, Ўзбекистон Миллий университети докторанти Тоҳир Умрзоқовнинг “Жаҳон адабиёти” (2010, 1-сон) ва “Звезда Востока” (2011, 1-сон) журналларида “Улисс” романининг русча ва ўзбекча таржималарини аслият билан солиштириб таҳлил қилган мақолалари босилиб чикди. Мақолаларнинг бирида муаллиф шундай ёзади: “Аслиймонанд таржимага эришиш учун аслият бадий–эстетик қиммати, икки тил лисоний воситаларининг луғавий мувофиқликлари

ҳамда аслият мансуб бўлган халқнинг моддий, маънавий, сиёсий ва иқтисодий ҳаёти билан боғлиқ омиллар таржимада тўлақонли акс эттирилиши лозим”. Бу ўринли, айти пайтда амалга оширилиши ўта мушкул талаб. Айниқса, “Улисс”дек мураккаб матнли асарни ҳатто инглиз тилини мукамал эгаллаган таржимон ҳам аслиятга адекват ҳолатда ўгиришнинг уддасидан чиқолмаса керак. Сабаби, “Улисс” (1922) нашр этилгандан буён у ҳақда юзлаб тадқиқотлар яратилган бўлса-да, романнинг туб моҳияти ва мазмуни, услуби ва тили, муаллифнинг маҳорат қирралари ҳақида олимлар яқдил бир фикрга келолмаганлар. Жойс ўз романи ҳақида сўз юритаркан, “очиғини айтсам, матнни бошқотирмалар билан тўлдирдимки, олиму тақризчилар, танқидчи-ю адабиётшунослар умрларининг охиригача излансалар-да, тагига етмасдан, авворайи жаҳон бўлсинлар”, деган эди.

Романни аслиятдан рус тилига ўгирган В.А. Хинкис ва С.С. Хоружий ҳам ўз таржималарини “Улисс”ни таржима қилиш йўлидаги илк уриниш, “уни аслиятга монанд таржима дейишдан йироқмиз”, дея тан олишади. Шу ўринда мақола муаллифининг “изланишларимиз шуни кўрсатдики, рус таржимонлари В.А. Хинкис ва С.С. Хоружийнинг аслият тили мутахассиси эмасликлари туфайли “Улисс” асарининг русча ва ўзбекча таржималарининг аслиймонандлиги ҳақида гапириш ўринли бўлмайди. Рус таржимонлари икки тил лисоний воситаларининг луғавий мувофиқликларига эришиш учун талаб қилинадиган компонент таҳлил методидан фойдалана олмаганликлари сабабли русча таржимани ўқиган китобхон кўз олдида “Улисс” асаридаги персонажлар ва улар тимсолида бутун ирланд халқи маънавийтсиз, яъни ичкиликка ружу қўйган ҳамда зинога берилган миллатга айланиб қолган. Бу ҳолат ўзбекча таржимада ҳам маълум даражада акс этган”, деган фикрига тўхталайлик.

Тўғри, мақола муаллифи рус таржимонларини “Улисс” матнини реал англаб етмаганликда, “компонент таҳлил методидан фойдаланмаганлиги оқибатида таржимада аслиятда мужассамлашган маънони нотўғри талқин қилганликда” айблайди. Бунга аслият ва таржимадан мисоллар келтириб исботлашга уринади. Ҳатто матнда учровчи биргина “fearful” сўзининг изоҳли луғатларда учровчи етти хил маъносини келтириб, улардан аслиятда қўлланилган “fearful Jesuit” (“буюк иезуит”) маъносини тушуниб етмаган холда, таржимон рус тилига “иезуит несчастный” (“разил шайтон”) кабилида таржима қилиб хатога йўл қўйганлигини танқид қилади. Бу каби хатоликлар туфайли “русча ва ўзбекча таржимада аслиятда ифодаланган персонаж нутқ маънавияти ва тил маданиятига маълум даражада путур етган”лигини алоҳида таъкидлаб ўтади. Муаллиф фикрича, “Улисс”дек мураккаб матнли асарни рус тилига ўғирган таржимонлар “аслият тили мутахассиси бўлмаганликлари сабабли, аслиятдаги тил маданиятини маълум даражада ифодалай олганлар, аммо асар ва асар персонажларининг нутқ маданиятига кучли тарзда путур етказиб қўйганлар. Шунинг учун бевосита таржимани амалга оширадиган таржимон лингвистик таржима назариялари билан суғорилган аслият тили мутахассиси бўлган филолог-олим бўлиши мақсадга мувофиқ”.

Дарвоқе, таржимон В.А. Хинкис (1930-1981) МГУ нинг филология факультетини битирган, узоқ йиллар Гослитиздатда муҳаррир бўлиб фаолият кўрсатган, Иттифоқ Ёзувчилар уюшмасининг аъзоси, инглиз, итальян ва норвег тилларидан кўплаб таржималар қилган. Аммо, бутун умри давомида “Улисс”ни таржима қилиш билан машғул бўлган. Соғлиғи ёмонлашгач яқин дўсти ва маслакдоши, академик С.С. Хоружийга “Улисс” таржимасини яқунлаб нашр эттиришни васият қилиб қолдиради. Асли касби физик бўлган С.С. Хоружий (1941 й.

туғ.) фалсафа ва илоҳият соҳасида ҳам машҳур таниқли олимдир. Демак, Хинкис ҳам, Хоружий ҳам лотин, инглиз, итальян тилларини яхши билишган. Шу боис, уларни аслият тилини билмасликда айблаш ноўрин.

Аслида, Жойснинг “Улисс” романи босилиб чиққач Ирландияда ҳам, Англия ва ҳатто АҚШда ҳам уни ўқишни таъқиқлаб қўйишганди. Бутун Европада катта шов-шувга сабаб бўлган бу асарни французлар, итальянлар, руслар ҳатто грузинлар ҳам ўз тилларига таржима қилишга уриниб кўрдилар. Аммо бунинг уддасидан чиқолмай ярим йўлда таржимадан воз кечишди. Орадан йиллар ўтиб “Улисс” таржимасини яқунлаш В.А. Хинкис ва С.С. Хоружийга насиб этди. Романи тилимизга ўгиришни эса моҳир таржимон ва муннақид Иброҳим Ғафуров уддалади.

Мақола муаллифининг таржимонларга эътирози ва талабига бутунлай қўшилиб бўлмайди. Агар биз ҳар бир таржимондан юқоридаги савияни талаб қилгудек бўлсак, у ҳолда фақат аслият тилини мукамал билган тилшунос олимларгина таржима билан шуғулланмоғи лозим бўлади. Лекин таржима амалиётида бундай олим-таржимонлар бармоқ билан санарли бўлиб, ҳаммаси ҳам юксак таржима асари яратишга ўзини қодир деб ҳисобламайди. Масалан, ўтган асрнинг 40-нчи йилларида Шекспирнинг “Ҳамлет” фожиасини рус тилига Б.Пастернак, М. Лозинский ва М.Морозов каби сўз усталари ўгиришганди. Улар орасида профессор М. Морозов инглиз тилини мукамал билган шекспиршунос олим эди. Шундай бўлса-да, у “Ҳамлет”ни шеърӣ таржима қилишга журъат етолмади ва асарнинг аслиятга “адекват” прозаик таржима матнини яратди. Орадан қарийб етмиш йил ўтган бўлса-да, Б.Пастернак ва М.Лозинский таржималари пешма-пеш чоп этилиб келинмоқда. Тўғриси, Б.Пастернак ҳам, М.Лозинский ҳам инглиз тилини мукамал билган эмас. Ёки

Б.Пастернак Гёте “Фауст”ни таржима қилганида, М.Лозинский Данте “Илохий комедия”сини ўгираётганида немис ва испан тилларининг билимдони бўлганмидилар. Йўқ, албатта. Улар, аввало, ижодкор, сўз устаси ва маҳорат эгаси эдилар. Шундай ҳолни ўзбек таржимачилигида ҳам учратамиз. Масалан, Эркин Воҳидов немис тилини мукамал билган тилшунос-олим бўлмаган ҳолатда Гёте “Фауст”ни ўзбек тилига маромига етказиб таржима қилди, Абдулла Орипов италян тили мутахассиси бўлмаса-да, Данте “Илохий комедияси”ни ўзбек тилига санъаткорона ўгирди. Айтилган пайтда немис тили мутахассиси, фидойи таржимон ва сўзшунос Поша Али Усмон бир умр Гёте ишқида яшади, умрини “Фауст”ни таржима ва талқин қилишга бахшида этди. Ва ниҳоят, асарни бевосита аслиятдан ўзбек тилига таржима қилиб, нашр эттирди. Бироқ, тилшунос-олим “Фауст”нинг ўзбек тилида мукамал таржимасини яратдим, дея даъво қилмаган ҳолда, ҳамон Эркин Воҳидовнинг таржимонлик даҳоси қаршисида таъзим қилади. Хулоса, мақола муаллифининг “Улисс” таржимонлари В.А. Хинкис ва С.С. Хоружий ҳамда И.Ғафуровни аслият тилини мукамал билмаганликда, уларнинг лингвист-олим бўлмаганликлари сабабли аслият матнини тушуниб таржима қилолмаганликда айблаши ўринли эмас. Энг муҳими, ҳар учала таржимоннинг “Улисс”дек мураккаб асарни таржима қилишга киришганларининг ўзи катта жасоратдир. Қолаверса, ўзбек тилига Ф.М. Достоевский, Ги де Мопассан, Э. Хемингуэй, Ф. Ницше сингари мураккаб характерли сўз усталари асарларини таржима қилиб ном қозонган Иброҳим Ғафуровдан ўзга бирон таржимон ёки адиб “Улисс”ни таржима қилишга журъат тополмади. Яна бир муҳим жиҳати, “Улисс”ни инглиз ва рус тилларида ўқиб, мағзини чақолмаган адабиётшуносларимиз ўзбекча таржимани ўқиб, Жойс ижодининг туб моҳиятини, ундаги новаторлик анъаналарини, “онг оқими” бадий

услубини тушуниб етадилар, асар ҳақида, унинг ўзбек адиблари ижодига таъсири ҳақида эҳтиёткорона фикр-мулоҳаза юритадилар, деган фикрдамиз.

2011 йил “Жаҳон адабиёти”нинг 12-сонидан эълон қилинган профессор Акмал Саидовнинг “Таржимон жасорати” мақоласи ҳам мазмунан, ҳам илман таржимон ва таржимашунослар диққатини тортди. Муаллиф унда буюк немис шоири И.В. Гёте “Фауст” драматик достонининг Эркин Воҳидов таржимаси ва асарнинг ғоявий-бадий шакли хусусида фикр юритади. Муаллиф таниқли адиб ва таржимон Эркин Воҳидовнинг “Фауст” таржимасидаги жасорат ва маҳоратига таъриф бераркан, ёзади: “Шуни айтиш жоизки, Гёте “Самодаги муқаддима”да “Фауст” фожиасининг ғоявий-фалсафий ва поэтик хусусиятларини очиб берган. Эркин Воҳидов “Муқаддима”нинг мавзуси, поэтик киноя ва фалсафий моҳиятини яхши илғаб олган. Шу билан бирга у Борис Пастернакнинг немисча (**русча** – таҳририят хатоси – **М.Х.**) таржимасидан нусха кўчирмайди, балки аслиятга хос бўлган уйғунлик (оҳанг, воқеа ва тарона) ни аниқлаштиради, айтилган пайтда аслият мазмунига маълум даражада амал қилган ҳолда асарнинг бадий тилини моҳирона шеърий куйга сола олган” (“Жаҳон адабиёти”, 122-бет).

Тўғри, таржимашунослик илмида Гёте ижоди, “Фауст” фожиасининг Эркин Воҳидов таржимаси хусусида ўнлаб мақола ва диссертациялар ёзилган бўлса-да, профессор Акмал Саидовнинг юқоридаги мақоласи ўзининг фалсафий мушоҳадаларга бойлиги, теран таҳлил услуги билан сўнгги йиллар ичида шу мавзуда яратилган салмоқли тадқиқот, дейишга арзигуликдир.

2011 йил таржима назарияси муаммоларига бағишланган иккита монография ва иккита кўлланма чоп этилди. Биринчиси, филология фанлари доктори Шухрат Сирожиддинов ва тадқиқотчи Гулноза Одилованинг “Бадий таржима асослари” (2011) рисоласи бўлиб,

у икки қисмдан иборат. Биринчи қисм “Бадиий таржиманинг назарий аспекти” (Ш. Сирожиддинов томонидан ёзилган), иккинчи қисм эса “Бадиий таржиманинг амалий аспекти” (Г. Одилова қаламига мансуб) деб номланган. Биринчи қисмда муаллиф бадиий таржимада эквивалентлик ва адекватлик масаласи, таржиманинг прагматик (ўқувчининг матнга нисбатан муносабати) жиҳатлари, таржимада табдил (трансформация) усуллари ва таржима моделлари хусусида назарий фикр юритади. “Таржима – бир тилда яратилган муайян асарнинг ўзга бир халқ маънавий эҳтиёжига хизмат қилдирадиган, ундан бадиий завқ олиши учун имконият яратиб берадиган коммуникатив воситадир, – деб ёзади муаллиф. – Бир тил ичидаги нутқ мулоқоти жараёнида муайян матн гапирувчига ҳам, эшитувчига ҳам тенг тушунарли бўлганидек, бадиий асар муаллифи ва унинг ўқувчиси ўртасида ҳам ўзаро таъсирланиш нуқтаи назаридан коммуникатив тенглик вужудга келади. Таржима матни ҳам аслият матнига тенг бўлиб, у билан бир яхлитлик тассавурини уйғотиш керак. Шунга биноан, таржима вазибаларидан бири – таржима матн аслиятнинг тўлиқ коммуникатив ўрнини эгаллаши ва аслият ўқувчиси имкониятига тенг даражадаги бадиий завқ, мазмуний ва мундарижавий (структуравий) уйғун мувозанатни (мувофиқлик) таржима ўқувчисига тақдим этишдир”⁸.

Шу ўринда, муаллиф йирик таржимашунос олимлар Я.И. Рецкер, А.Д. Швейцер, Л.С. Бархударов, В.Н. Комиссаровларнинг лингвистик таржима назарияси хусусидаги фикрларига таяниб, таржимада эквивалентлик ва адекватлилик тамойиллари ҳақида фикр юритади. “Адекват таржима эквивалентликнинг олий даражаси бўлиб, унда аслиятнинг жанрий-стилистик талаблари, барча лисоний ва ғайрилисоний (экстралингвистик) омиллар ҳисобга

олинган, максимал даражада ҳиссиёт ва аслият руҳи сақланган бўлади. Ҳар бир адекват таржима, албатта, эквивалент бўлади, аммо ҳар бир эквивалент таржимани адекват деб бўлмайди”⁹. Олим тўғри таъкидлаганидек, таржимада эквивалентлик (муқобиллик) ка эришиш мумкин. Масалан, М.В. Лермонтовнинг “Демон” (У. Носир таржимаси), А.С. Пушкиннинг “Евгений Онегин” (Ойбек таржимаси), У.Шекспирнинг “Ҳамлет” (М. Шайхзода таржимаси), И.В. Гётенинг “Фауст” (Э. Воҳидов таржимаси), Дантенинг “Илохий комедия” (А. Орипов таржимаси), Ҳомернинг “Илиада” (Қ. Мирмуҳамедов таржимаси) Э.Хемингуэйнинг “Чол ва денгиз”, “Алвидо, қурол!” (И. Гафуров таржимаси) асарларининг ўзбек тилига ўгирилган таржималарини аслиятга муқобил (эквивалент) таржималар деб баҳолашимиз мумкин. Аммо, бу таржималар нечоғлик маҳорат билан ўгирилган бўлмасин, улар адекватликка даъво қилолмайди. Умуман олганда, жаҳон таржимачилигида ҳам биронта аслиятга адекват таржима асарининг яратилганини билмаймиз. Бадиий таржима амалиётида том маънода адекватликка эришиш, яъни аслиятга “тенг”, “айнан ўхшаш” (“ad-aequo”) таржимани яратиш мумкин бўлмаган ҳолдир.

Рисоланинг иккинчи қисми муаллифи Гулноза Одилова инглиз тили мутахассиси, университетда инглиз тили ва адабиётидан дарс беради, Шекспир сонетларидан таржима қилиб алоҳида китобча ҳолида нашр эттирган, инглиз ва ўзбек мумтоз шеърият таржималари тадқиқи бўйича номзодлик диссертациясини ҳам ҳимоя қилган. Шу боис, рисоланинг иккинчи қисми шеърият таржимасида маъно ва миллий колоритни бериш, оҳанг, қофия ва вазни қайта яратишга бағишланган. Тадқиқот объекти қилиб муаллиф ҳазрат Навоий ғазалларининг инглиз тилига ва Уильям Шекспир сонетларининг ўзбек тилига

⁸ Сирожиддинов Ш., Одилова Г. Бадиий таржима асослари. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2011. 16-бет.

⁹ Ўша манба, 23-бет.

ўғирилган нусхаларини танлайди. Таҳлил жараёнида у ҳар иккала сўз устаси каломининг таржимадаги талқинини лингвокультурологик (лисоний-маданий) аснода тавсиф қилади. Рисоланинг иккинчи қисми кўпроқ амалий характерга эга бўлиб, ундан олий ўқув юртларининг бакалаврият ва магистратура тизимида таҳсил олаётган талабалар, ҳамда тадқиқотчилар фойдаланишлари мумкин.

Хулоса қилиб айтганда, муаллифлар китобни “Бадиий таржима асослари” деб номлар экан, қўйилган сарлавҳа йирик монографик тадқиқот русумини талаб қилади. Мундарижада ҳам монографияга арзигулик муаммолар кўтарилган. Бирок, мундарижадаги йигирмага яқин параграфларда келтирилган муаммовий масалалар ўзининг тўлиқ ечимини топмаган. Тўғриси, 162 саҳифалик рисолада кўтарилган муаммоларни батафсил ёритишга имкон бўлмаган. Шундай экан, Ш. Сирожиддинов ва Г. Одилованинг ушбу китобини “монография” деб аташдан кўра рисола русумидаги тадқиқот десак маъқул бўларди.

2011 йил чоп этилган иккинчи бир “монография” филология фанлари номзоди Нигорахон Ўрмонованинг “Таржимада тарихий-архаик лексика ва давр руҳини акс эттириш”¹⁰, деб номланган. Тўғриси, муаллифнинг ушбу рисоласи у томонидан ҳимоя қилинган номзодлик диссертациясининг айнан матнидан иборат бўлиб қолган. Ваҳоланки, диссертация ҳимоясидан сўнг унинг муаллифи, расмий оппонентлар ва тақризчилар томонидан билдирилган фикрлар ҳамда эътирозларни ҳисобга олган ҳолда, диссертация мазмуни ва илмий концепциясини назарий жиҳатдан янада бойитиб нашр қилдирганида, бу ҳақиқий монография русумига жавоб берарли тадқиқот ҳисобланарди. Шу боис, юқоридаги 128 саҳифадан иборат номзодлик

диссертациясининг нашрини монография, деб аташ мақсадга мувофиқ эмас. Уни рисола ёки қўлланма сифатида қабул қилиш мумкин.

Ўша йили Республикамиз илмий даргоҳларида таржима назариясига бағишланган битта докторлик ва бешта номзодлик диссертацияси тайёрланиб ихтисослашган кенгашларда ҳимоя қилинди.

Масалан, Наманган давлат университети кафедра мудирини, доцент Содиқов Зоҳиджон Якубжоновичнинг “Юсуф Хос Хожиб “Қутадғу билиг” асари олмонча ва инглизча таржималарининг қиёсий таҳлили” мавзуидаги докторлик диссертациясининг асосий мақсади “қадимги туркий обида бўлмиш “Қутадғу билиг” асарининг ҳозирги олмон ва инглиз тилларига таржималарини аслият билан қиёсий таҳлил қилишдан иборат” (Автореферат, 8-бет) бўлиб, асарнинг Қ.Қаюмов амалга оширган ҳозирги ўзбек тилидаги табдили, акад. В.Радловнинг олмонча, Р.Денкоффнинг инглизча таржима нашрлари ушбу тадқиқотнинг объектини ташкил этган (Автореферат, 8-бет). Ваҳоланки, Зоҳиджон Содиқов “Қутадғу билиг” асарининг немисча илмий-адабий талқинлари”¹¹ мавзусида 1994 йил номзодлик диссертациясини ҳимоя қилган эди. Хулоса шундаки, олим ўзининг номзодлик ва докторлик диссертацияларида бир мавзунини бир хил таҳлил услуби, яъни таржималарни аслият билан қиёсий аснода таҳлил қилишдан нарига ўтмаган. Ҳолбуки, бугунги жаҳон таржимашунослик илмида лингвокультурологик, лингвопоэтик ва лингвопрагматик таҳлил методлари кенг қўлланилмоқда.

Тадқиқотчи З.Я. Содиқов ўзининг докторлик диссертациясида акад. В. Радлов ва Р. Денкофф таржималарини мақташ ва қоралаш билан чегараланиб қолгани, ишда эса асосан ўтган асрнинг

¹⁰ Ўрмонова Н. Таржимада тарихий-архаик лексика ва давр руҳини акс эттириш. Монография. – Тошкент: Мумтоз сўз, 2011. – 128 бет.

¹¹ Содиқов З. Юсуф Хос Хожибнинг “Қутадғу билиг” асарининг олмонча илмий-адабий талқинлари. Филол. фанлари номзоди... дисс.автореферати. – Тошкент, 1994.

70-80 йилларидаги назарий фикрлар устувор бўлиб, сўнгги 10-15 йил ичида ғарб ва шарқ олимларининг таржима назарияси борасидаги тадқиқотлари муаллифнинг диққат-эътиборидан четда қолганлигини кузатамиз. Айни пайтда, диссертация ишида муаллифнинг ўз илмий ва назарий концепцияси кўзга ташланмайди.

Дарҳақиқат, 2005-2012 йиллар ичида ҳимоя қилинган таржима назариясига оид номзодлик диссертацияларининг аксар қисмида ҳам юқоридаги бир хил таҳлил услуби кўзга ташланади. Масалан, Н.Ўрмонова, Р.Ширинова, Ш.Исоқова, В.Маматқосимоваларнинг француз-ўзбек ва ўзбек-француз таржимачилиги муаммоларига бағишланган номзодлик диссертацияларида нафақат таҳлил методлари, балки мавзуларнинг бир-бирига ўхшашлигини кузатишимиз мумкин. Ушбу диссертациялар асосан миллий колорит, тарихий реалая ва архаик сўзларнинг таржимада берилиши таҳлиliga бағишланган. Ачинарли жиҳати муаллифлар ўтган асрнинг 70-80 йилларида яратилган илмий тадқиқотлардаги таҳлил қолипидан чиқиб кетолмаган. Уларда янгича илмий ёндашув ва таҳлил усуллари кўзга ташланмайди. Бу каби ҳолат сўнгги йилларда инглиз-ўзбек таржима назариясига бағишланган Б.Холмирзаев, Н.Дўсбаева, Х.Юсупова, Г.Одилова каби ёш олимларнинг диссертацион тадқиқотларида ҳам кўзга ташланади.

Муҳтарам Юртбошимиз таъкидлаганидек, эндиликда: "... бошқа соҳалар қатори адабиёт соҳасида ҳам халқаро алоқаларни кучайтириш зарур. Қайси мамлакатда бизнинг адабиётимиз, маданиятимиз, қадриятларимизга ҳурмат билан қарашади, хориждан биз нималарни ўрганишимиз мумкин ва, ўз навбатида, уларга нималарни тақдим этишимиз мумкин – бугун бу масалалар халқаро майдонда ўзлигимизни намоён этишда катта аҳамиятга эга эканини доимо ёдда

тутишимиз лозим".¹² Шундай экан, сўнгги йилларда таржима амалиётини янада жонлантириш, таржима назариясини дунё илми даражасига кўтариш олим ва таржимонларимиз олдида муҳим масала бўлиб турарди.

Шу ўринда, 2007 йил Франциядаги "Жерома" нашриётида ҳазрат Навоий ғазалларининг Жан-Жак Гатье ва Муродхон Эргашев томонидан таржима қилинган китоби муҳим совға бўлди. Ваҳоланки, Алишер Навоий шеърятдан француз тилига бевосита таржима амалиёти ўтган асрнинг охирида бошланган эди. Ёдимда, 1989-1990 йиллар таниқли француз шоир ва ноширлари Анри Делюи ва Жан-Пьер Балп француз тилида ўзбек мумтоз шеърятини антологиясини яратиш мақсадида юртимизга бир неча бор ташриф буюришганди. Бу хайрли ишда ўшанда уларга шоир Ҳамид Исмоилов ва камина ҳамкор бўлган эдик. Натижада, 1990 йил француз тилида ўзбек мумтоз шеърятини антологияси "Ўзбек ғазали"¹³ номи билан чоп қилинди. Орадан бир йил ўтиб, Навоий ҳазратларининг 550 йиллик юбилейига тўёна тарзда "Алишер Навоий. Ғазаллар ва бошқа шеърлар"¹⁴ номли алоҳида китоб нашр этилди. Ўшанда бу нашрга Франция матбуотида ижобий тақризлар ҳам босилганди.

Хулоса, ҳазрат Навоий ғазалларининг француз тилига таржималари бевосита ўзбек ва француз ижодкорлари томонидан ҳамкорликда бажарилгани учун ҳам муваффақиятли чиққан. Шундай бўлса-да бу таржималарни ҳам мукамал, аслиятга муқобил, деб бўлмайди. Масалан, иккинчи таржима хусусида матбуотимизда илиқ фикрлар айтилди. Улар орасида таржимага одил ва холисона баҳо СамДЧТИ доценти

¹² Каримов И. Адабиётга эътибор – маънавиятга, келажакка эътибор. – Тошкент: Ўзбекистон, 2009. 326.

¹³ Қаранг: Ghazals ouzbeks. – Paris: Action poétique, 1990. – 79 p.

¹⁴ Қаранг: Alisher Navoi. Ghazel et autres poèmes. Traduit du turc et présenté par Hamid Ismaïlov et Jean-Pierre Balpe. – Paris: La Différence, 1991. – 127 p.

Абдимурод Кўчибоевнинг “Ҳазрат Навоий ғазаллари француз тилида” (“Жаҳон адабиёти”, 2010, 2-сон) мақоласида берилди. Олим таъкидлаганидек, “француз китобхони аслият даражасида гўзал ва нафис тилда бўлмаса-да, ҳазрат Навоий ғазалларини ўз она тилида ўқишга, ундан маълум даражада эстетик ва бадиий завқ олишга эришади”. Ҳа, мунаққид тўғри таъкидлаганидек, шеърини асар таржимада ҳам ўзининг аслиятдаги гўзал ва нафис тилини, маъно ва оҳангини сақлаб қолмас экан, бундай таржимани бекам-кўст таржима деб бўлмайди.

Ўзбек адабиёти намуналарини ўзимиз ҳам хорижий тилларга таржима қилсак бўлади (А. Алимбеков), дегувчи тезисни маъқуллаган ёш таржимашунос Гулноза Одилованинг мисол тариқасида: “таржимон Динора Султонованинг ўзбек адабиёти (шеърини – М.Х.)дан инглиз тилига қилган таржималари Америка (АҚШ назарда тутилган бўлса керак – М.Х.)нинг www.poetry.com сайтида рейтингнинг энг юқори ўринларини анча вақт қўлдан бермай келганига гувоҳ бўлганман” деган таърифига тўхталадиган бўлсак, бунинг йўриғи бошқа. У болалигидан рус, ўзбек, тожик тилларини она тилидек ўзлаштирган, инглиз тилини кунт билан ўрганган, университетни тамомлаган шоиртабиат инсон. Мен билганим, Динора опа қирқ йилдан ошибдики, талабаларга инглиз тилидан сабоқ бериб келади. Ҳали биз талабалик давримизда Пошали Усмондан “Фауст”нинг ўзбек тилига, Динора Султоновадан Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов шеърларининг инглиз тилига ўзлари ўгирган таржималарини тинглаганмиз. Айниқса, Динора опа аудиторияда ҳазрат Навоий ва Заҳириддин Бобур, Эркин Воҳидов ва Абдулла Орипов шеърларини ҳеч бир “шпаргалкаси” ўзбек, рус ва инглиз тилларида тўхталмасдан ўқиб, таржималарини аслият билан муқояса таҳлил қилиб кетаверарди. Опа қаторига андижонлик шоир-таржимон Бегойим Холбековани ҳам яқин

қўйишимиз мумкин. Шоиранинг сўнгги йилларда Роберт Бёрнс ижодидан ўзбек тилига ёхуд ўзбек шоирлари ижодидан инглиз тилига қилган таржималари мақтовга лойиқдир. Шундай бўлса-да, тўпламдаги ўзбек шоирлари ижодидан инглиз тилига қилинган таржималарнинг барчасини ҳам аслиятга муқобил, мукамал таржима, деб баҳолаб бўлмайди. Аксар таржималарда аслиятдаги ўзбекона ташбеҳлар, миллий руҳ ва оҳанг йўқолганининг шохиди бўламан. Масалан, Ойбекнинг машҳур “Наъмат” шеърининг биринчи бешлик таржимасига эътиборимизни қаратайлик:

*Нафис чайқалади бир туп наъмат
Юксакда, шамолнинг беланчагида,
Қуёшга кўтариб бир сават оқ гул,
Виқор-ла ўшшайган қоя лабида,
Нафис чайқалади бир туп намат...*

Таржимаси:

*Dances gently a bush of rosehip
The wind sways it on the hill,
A basket of white flowers
Strive for the sun with great will.
Dances gently a bush of rosehip...*

Юқоридаги сатрларда келатган “нафис чайқалади”, “шамолнинг беланчагида”, “ўшшайган қоя” каби ўзбекона образли ибораларни ўз ҳолича ўзга тилда бериш бирмунча мушкул. Бегойим Холбекованинг ҳам уларни инглиз тилига ўгиришда қийналиб қолгани кўриниб турибди. Натижада, аслиятдаги “Нафис чайқалади бир туп наъмат” мисраси инглизчада “Чиройли рақсга тушар бир туп наъмат” маъносида ифодаланган. Қолган образли ташбеҳлар ҳам таржимада ўз аксини тўла топмаган.

Тўпламнинг аннотациясида айтилганидек, таржималарнинг “бадиий пухталиги, ранг-баранглиги ўз йўлига, лекин тўпламнинг яна бир муҳим жиҳати бор: ундан ўрин олган таржималар олийгоҳларнинг хорижий тиллар факультети талабалари учун инглиз адабиёти тарихи, таржима назарияси ва амалиёти фанларини ўрганишда сабоқ вазифасини ҳам ўтайди”, деган фикр

ўринлидир. Чунки, тўпладан ўрин олган Чўлпон, Ойбек, Эркин Воҳидов, Абдулла Орипов каби ўндан ортиқ шоир шеърларининг таржималари асл нусхаси билан ёнма-ён берилгани ўзбек тилидан инглизчага шеъринг таржима амалиётидан талабаларга сабоқ беришда қўл келади. Бундай нашрлар янада кўпайса фойдадан холи бўлмасди.

Энди, ўтган 2012-2013 йилларда чоп этилган таржима назарияси ва амалиётига оид нашрларга тўхталайлик. Тўғриси, ўтган икки йил ичида таржима назариясига бағишланган жиддий монографик тадқиқот эълон қилинмади. Мавзуга доир бир неча қўлланма ва рисола чоп этилди, холос. Улар орасида таржимон ва таржимашунос олимлар И.Ғафуров, О.Мўминов, Н.Қамбаров томонидан ёзилган “Таржима назарияси” (Тошкент: “Тафаккур бўстони”, 2012, 215 бет) ўқув қўлланмасини алоҳида таъкидлаб ўтмоқни истардик. Муаллифларнинг назарий ва амалий билимлари ҳамда бой тажрибалари асосида яратилган ушбу қўлланма олий ўқув юртлири талабалари ва фан ўқитувчилари учун зарурий манба бўлиб хизмат қилади. Қўлланманинг мазмуни ва моҳияти ҳақида профессорлар А.Абдуазизов ва Г.Боқиевнинг ижобий тақризи ҳам эълон қилинди (Қаранг: Ўз АС, 2012, 12 сентябрь).

Дарҳақиқат, қўлланма ўтган асрнинг 70-80 йилларида шаклланган жаҳон таржимашунослик илми назарияси андозасида яратилган бўлиб, муаллифлар ўз фикрларини Ж.Кэтфорд, Ю.Найда, Р.Якобсон, А.Фёдоров, Л.Бархударов, В.Комиссаров, А.Швейцер, Ғ.Саломов каби олимларнинг назарий тезисларига таянган ҳолда баён қилганлар. Таҳлил жараёнида муаллифлар манба сифатида Қуръони Карим ва Ҳазрат Навоий асарларининг таржималари, буюк рус ёзувчиси Л.Н. Толстой романларининг ўзбек тилига ўгирмаларига мурожаат этишган. Шунингдек, А.Қодирий, Чўлпон, Ойбек, А.Қаҳҳор, М.Исмоилий, М.Шайхзода, Миртемир,

О.Шарофиддинов, Э.Воҳидов, А.Орипов каби етук адибларнинг таржимонлик маҳорати хусусида ҳам сўз юритишган.

Қўлланмада таржиманинг лексик, грамматик ва лингвопоэтик муаммолари хусусида ҳам назарий фикрлар билдириб ўтилган. Аммо, “таржиманинг стилистик жиҳатлари, психоллингвистика, этнолингвистика, прагматика, луғат билан ишлаш ва матнга боғлиқ томонлари муаллифлар эътиборидан четга қолган” (А.Абдуазизов, Ғ.Боқиева). Ваҳоланки, таржима назариясининг бу жиҳатлари ҳозирда хорижий тилшунослар томонидан чуқур ўрганилмоқда, дарслик ва қўлланмаларда кенг ёритилиб берилмоқда.

2012 йил ёш тадқиқотчи Шукуралӣ Атоевнинг “Немис тилидан ўзбек тилига (таржимада – М.Х.) символик воситаларнинг берилиши” (Тошкент: ТДПУ, 2012, 122 бет) номли рисоласи нашр қилинди. Маълумки, бадиий асар матнида образли ва тасвирий-ифодавий воситалар ҳамда поэтик символларнинг қўлланиши борасида хориж (А.Ф. Лосев, И.Лагутина, Ц.Тодоров, В.Тэннер ва бошқ.) ва ўзбек (Ў.Юсупов, Ш.Турдимов, М.Жўраев, Х.Раҳимов ва бошқ.) олимлари томонидан қатор тадқиқотлар яратилган. Аслият матнидаги поэтик символларнинг таржимада сақланиши ҳам муҳим аҳамият касб этса-да, аммо бу масаланинг ечимига бағишланган назарий тадқиқотлар ўзбек таржимашунослигида яратилган эмасди. Шу жиҳатдан Ш.Атоевнинг ушбу рисоласи таржимашунослик илмида маълум даражада назарий манба бўла олади. Рисолада асосан немис адабиёти намояндалари И.В. Гёте, Ф.Шиллер, С.Цвейг, Г.Манн, ака-ука Гриммлар асарларида учровчи символларнинг билвосита ва бевосита таржима жараёнида берилиши принциплари кузатилади. Муаллиф дастлаб поэтик символларнинг немис ва ўзбек тилларидаги ҳолатини қиёсий таҳлил ва тавсиф этиб, ишнинг асосий қисмида уларнинг немис тилидан ўзбек тилига таржимада берилишини таҳлил ва тадқиқ этади. Рисолани яратиш

жараёнида муаллиф аниқ мисол ва фактларга таяниб иш тутгани кўриниб турибди. Ҳатто, муаллиф немис тилининг академик луғатларида келтирилган уч мингга яқин символик сўзларни ўрганиб, улардан бадиий асар матнида энг кўп қўлланилган уч юзтага яқинини тадқиқот объекти тарзида таҳлил қилган, уларнинг таржимада берилиш ҳолатларини тўғри баҳолай олган. Шунингдек, муаллиф рисолада юздан ортиқ немис, рус ва ўзбек тилларида чоп қилинган назарий, бадиий манба ва луғатларга мурожаат қилади. Хулоса, ушбу рисола 2012 йил таржима назариясига бағишлаб яратилган арзигулик тадқиқот десак муболаға бўлмайди.

Яна бир нашр, таржимашунос Гулноза Одилова ва талаба Умида Маҳмудова томонидан тайёрланган “Ўзбек таржимонлари ва бадиий таржималар” (Тошкент: “Янги аср авлоди”, 2012. 116-бет) номли ўқув қўлланмадир. Ушбу қўлланма таниқли таржимашунос олим, профессор Жуманиёз Шариповнинг 1972 йил нашр қилинган “Бадиий таржималар ва моҳир таржимонлар” китобига қиёсан ёзилган, унинг давомига ўхшаса-да, мазмун жиҳатидан у билан беллаша олмайди, албатта. Жуманиёз Шарипов китобида ўтган асрнинг 70 йилларига қадар қалам тебратган таниқли адиб ва таржимонларнинг ижодий портретлари илмий аснода яратилган эди. Юқоридаги қўлланмада эса муаллифлар сўнгги қирқ йил мобайнида таржима амалиёти билан машғул бўлиб келаётган таниқли адиб ва таржимонлар ҳамда бир-икки асар таржима қилиб ўқувчи назарига тушган мутаржимлар фаолиятига бир мақомда таъриф берадилар, бир саҳифадан иборат бўлган мақолаларда улар ҳаёти ва ижоди хусусида библиографик маълумот келтириб ўтишади. Афсусланарли томони шундаки, қўлланма тузилиши ва мазмун жиҳатидан бугунги кун олий таълим тизими дастури талабига ҳам жавоб беролмайди. Ваҳоланки, муаллифлар қўлланманинг аннотациясида: “Ушбу китоб бўлажак таржимонларга бадиий

таржима асослари ва назариясининг амалда қўллаш усулларида баҳраманд бўлишлари учун ёрдамчи қўлланмадир”, дея берган ваъдалари унда ўз ифодасини топмаган.

Қўлланмада таҳлил учун танланган ўн тўққиз таржиманинг фақат тўққизтаси инглиз тилидан ўзбек тилига ва ўзбек тилидан инглиз тилига ўгирилган асарларни ташкил этади, холос. Қўлланмадаги “Қиёсий таҳлилни ўрганамиз” рукнида ёзилган мақолалар ҳам назарий жиҳатдан саёз, мазмунан бўш эканлиги кўзга ташланади. Масалан, қўлланманинг 49-52 саҳифаларида Роберт Бёрнс (Бёрнст эмас – М.Х.) “A Red, Red Rose...” (“A red red rose” эмас – М.Х.) шеърининг Ўзбекистон халқ шоири Муҳаммад Али таржимаси таҳлилга тортилган. Ушбу шеърнинг Р. Бёрнс асарларининг Лондон нашрида ёзилишига:

O my Love's like a red, red rose,

That's newly sprung in June.

O my Love's like the melodie,

That's sweetly play'd in tune.

ёки қадимги инглиз тилидаги нашрлари ҳолатига:

O my Luve's like a red, red rose,

That's newly sprung in June:

O my Luve's like the melodie,

That's sweetly play'd in tune.

эътибор қаратайлик. Қўлланмада муаллифлар инглизча матнни ўзларича “кашф” қилиб ёзишганлари кўзга ташланади. Натижада, Роберт Бёрнс шеърининг аслиятда учинчи хато кўриниши юзага келган.

O, my luve is like a red, red rose,

That's newly sprung in June;

O, my luve is like a melodie,

That's sweetly play'd in tune.

Мақола давомида эса, шеърнинг моҳир рус шоири ва таржимони Самуил Маршак таржимаси муаллифлар томонидан танқид қилинади. “Муҳаммад Али аслиятдан хабарсиз бўлгани учун ҳам, С.Маршак матнига суянишдан бошқа иложи бўлмаган ва чор-ночор унинг йўлини такрорлаган” (52-бет), деган

асоссиз фикрни илгари сурадилар. Нафсиламбр, Самуил Маршак (1887-1964) ёшлигида инглиз тилини ўрганиш, инглиз ва шотланд шеърлятини таржима қилиш ниятида бирмунча вақт Англияда яшаган, 1912-1914 йилларда Лондон университетида таҳсил олган, халқ оғзаки ижодини чуқур ўрганган ижодкордир. Кейинчалик, у Уильям Шекспир сонетлари, Роберт Бёрнс баллада ва достонлари, Жон Китс, Уильям Блейк, Уильям Вордсворт, Жорж Байрон шеърларини аслиятдан кўп ва хўп таржима қилгани учун 1949 йил Давлат мукофотига сазовор бўлган эди. Самуил Маршак ўз таржима амалиётида “таржимон шеърят таржимасида муаллифнинг рақибига айланади”, деган ақидага амал қилган. Яъни у аслият руҳи ва мазмунини сақлаган ҳолда ўз таржималарини рус ўқувчиси дидига мос равишда беришга интиланган. Шу боис, мунаққидлар “С.Маршак таржималарида аслият руҳияти рус китобхони диди билан уйғунлашиб кетади”, деган тўғри баҳони беришади.

Юқоридаги тўртликнинг С.Маршак ва М.Али таржималарини қиёслайлик.

С.Маршакда:

Любовь как роза красная

Цветёт в моём саду.

Любовь моя как песенка,

С которой в путь иду.

М.Алида:

Севги атиргул янглиз

Яшнар менинг қалбимда.

Севги – мен айтар қўшиқ

Йўлга чиққан чоғимда.

Бизнингча, ҳар иккала таржимада ҳам аслият мазмуни ва руҳи, ундаги ўйноқи мисралар ўрни сақланиб қолинган. Аслиятдаги бир-икки сўз ва ибора таржималарда тушиб қолган бўлса, бордир.

2012-2013 йилларда Республикамиз олий ўқув юртлирида ҳам таржима назарияси ва амалиётига бағишланган бир неча илмий анжуман ўтказилди. Шу ўринда Самарқанд давлат чет тиллар институтида Ўзбекистон ёзувчилар

уюшмаси билан ҳамкорликда ўтказилган “Бадий таржиманинг лингвопоэтик муаммолари” (Самарқанд, 2012, 23-24 ноябр) илмий-амалий анжумани алоҳида аҳамият касб этади. Дастурда кўрсатилган секцияларда юзга яқин маъруза ва ахборотлар тингланди. Энг муҳими, анжуман ишида таниқли таржимон ва таржимашунослар, “Жаҳон адабиёти”, “Шарқ юлдузи”, “Звезда Востока”, “Ёшлик” журналлари вакиллари иштирок этдилар. Институтда нашр қилинган “Ёш таржимонлар” алманахининг тақдимоти бўлиб ўтди. Ушбу анжуман материалларида 120 номдаги мақола ва тезислар чоп этилган. Бироқ уларнинг барчасини ҳам таржима назарияси ва танқидига бағишланган деб бўлмайди. Мақола ва тезисларнинг аксар қисми соф лингвистик ва дидактик характерга эга. Айрим мақола ва тезисларда эса аниқ мақсад ёхуд назарий фикрлар мужассам эмас, улар маълумот шаклидаги ахборотга ўхшаб қолган. Бундан чикди, тўплам таҳрир хайъатидаги масъул шахслар: “Тўпламдан ўрин олган мақолалар савияси, улардаги илмий далиллар ҳаққонийлиги ҳамда мазмун учун муаллифлар масъулдир” дея жавобгарликни ўзларидан соқит қилиб қўя қолишган.

Шу йили таржима илмига доир яна бир анжуман Ўзбекистон Миллий университети хорижий филология факультетида атоқли таржимашунос олим, профессор Ғайбулла Саломов (ас-Салом) таваллудининг 80 йиллигига бағишлаб ўтказилди. Ушбу илмий-амалий анжуман материаллари “Таржимашуносликнинг долзарб масалалари” (Тошкент, ЎзМУ, 2012. 248 бет) номи билан нашр қилинди. Факультет декани, доцент Ж.Ш. Жумабоева муҳаррирлигида тайёрланган ушбу тўпламдан ўрин олган 78 муаллиф мақолаларининг асосий қисми таржима назарияси ва таржима танқидининг долзарб муаммоларини ёритишга бағишланган. Улар мазмунан ва моҳиятан

бирмунча юкори савияда эканлиги кўриниб туради.

Муҳтарам Юртбошимиз бундан саккиз йил бурун ўзининг “Юксак маънавият – енгилмас куч” (2008) асарида: “Узоқ йиллар давомида ўзбек адабиётини тўғридан-тўғри она тилимиздан таржима қилиб келган чет эллик таржимонлар билан бирга, мамлакатимиз олий ўқув юртларида таълим олаётган истеъдодли ўғил-қизларимизни мана шу машаққатли, айни пайтда олижаноб ишга жалб этиш, бу масаланинг ечими билан бевосита боғлиқ бўлган ташкилий-амалий вазифаларни ҳал қилишимиз мақсадга мувофиқ бўлур эди”, деган сўзлари Республикаимизнинг қатор олий ўқув юртларида малакали таржимон кадрларни тайёрлашда дастуриламал бўлиб хизмат қиляпти. Шу ўринда, сўнгги йиллар ичида Тошкент давлат шарқшунослик институтида бажарилган ишлар эътиборга моликдир. “Ўзбек адабиёти намуналарини шарқ тилларига таржима қилишнинг назарий ва амалий масалалари” дастурида илмий изланиш олиб бораётган институт талабалари, магистрант ва тадқиқочиларининг мақолалари илмий тўпламларда мунтазам эълон қилиниб келинмоқда. 2012 йил институт “Таржима назарияси ва амалиёти” кафедраси олимлари томонидан чоп қилинган “Таржима масалалари” (Тошкент: ТошДШИ, 2012. 157 бет) мақолалар тўплами мундарижа ва мазмун жиҳатдан соф илмий-назарий маъно касб этади. Айниқса, тўпламдан ўрин олган “Яқин тиллардан таржима муаммолари” (Э.Очилов), “Своеобразие стиля оригинала и его передача в переводе” (Қ.Аззамов), “Бадий асар таржимасида табиат тасвирининг берилиши” (Х.Ҳамидов), “Корейская безэквивалентная лексика и особенности её перевода на русский язык” (Е.Ким), “Араб ва ўзбек тилларидаги эквивалент ва муқобил мақолларнинг таржимада берилиши” (Х.Каримов) номли мақолаларда шарқ халқлари адабиётидан ўзбек тилига ва ўзбек адабиётидан шарқ тилларига ўгирилган таржималарнинг

мазмунли таҳлилини кузатамиз. Бир сўз билан айтганда, тўпламдаги барча мақолалар маълум бир мақсадга йўналтирилган, қолаверса таржима амалиётининг маълум бир йўналишини, унинг назарий жиҳатларини ўзида акс эттиргани билан аҳамиятлидир.

2013 йилнинг декабрь ойида шу олий ўқув юртида бўлиб ўтган “Шарқ таржимашунослиги: тарихи, ҳозирги куни ва келажаги” мавзусида Республика илмий конференцияси муҳим аҳамият касб этди. “Ўзбек адабиёти намуналарини шарқ тилларига таржима қилишнинг назарий ва амалий масалалари” илмий тадқиқот лойиҳаси дастури доирасида ўтказилган ушбу конференцияда “Шарқшунос таржимонларни тайёрлаш – долзарб масала” асосий мақсад қилиб қўйилган.

Бу йилларда Республикаимиз матбуотида таниқли адиб ва таржимонлар Эркин Воҳидов, Иброҳим Ғафуров, Шодмонбек Отабоев, Хуршид Дўстмуҳаммад, Низом Комилов, Мирпўлат Мирзо, Улуғбек Ҳамдам, ёш олимлар Гулноза Одилова ва Алишер Отабоевларнинг таржима амалиёти ва таржима танқиди юзасидан қилган мазмунли суҳбат ва мақолалари чоп этилди. Уларда асосан, ижодкорлар ва олимларнинг таржимага бўлган муносабати, таржима учун асар танлаш, ёш таржимон кадрларни тайёрлаш ҳамда таржима танқидига жиддий эътибор қаратиш хусусида билдирган фикрлари бугунги кун учун ўта долзарбдир.

2014 йил ҳам таржима асарлари нашрига бой бўлди. Республикаимиз нашриётларида Жойснинг “Улисс саргузаштлари”, “Мусаввирнинг ёшликдаги сийрати”, Т.Драйзернинг “Бахтиқаро Керри”, Рашод Нури Гултекиннинг “Оташ кечаси”, Фенимор Купернинг “Чингачкук фожиаси”, А.Дюманинг “Граф Монте-Кристо”, И.Ильф ва Петровнинг “Ўн икки стул”, Чейз Хейлининг “Оқшом хабарлари”, Пауло Коэлонинг “Алкимёгар”, Ж.Верннинг “Ўн беш ёшли капитан” каби

романлари, ҳинд эпоси “Панчатандра”, Гётенинг “Фауст” фожиаси таржималари қайта чоп этилди. Турли даврларда ўзбек тилига ўгирилган жаҳон адабиётининг бу номдор асарлари китоб дўконлари пештахтасидан жой олди. Шу ўринда, “Ўзбекистон” нашриётида “Жаҳон шеърияти дурдоналари” рукнида адабиётшунос олим Эргаш Очилов томонидан нашрга тайёрланиб чоп қилинаётган сержило муқовали “чўнтак китоб” (франц. “Le livre de poche”)ларини ҳам алоҳида таъкидлаб ўтмоқни истардим. Бу серияда Шекспир, Байрон, Румий, Гарсиа Лорка каби бир қатор адиблар ижодидан намуналар китобча ҳолида чоп қилинди. Ушбу нашрлар хусусида ижобий ва салбий фикрлар билдирилди. Ижобий томони, бугунги ўқувчини дунё адабиётининг номдор асарлари билан қайтадан таништириш, унутилаёзган таржима асарларини бугунги ўқувчи ёдига солиш бўлса, салбий жиҳати ўтган даврларда катта меҳнат эвазига амалга оширилган таржималарни қисқартирган ҳолда, тўмтоқ мазмунда ўқувчига ҳавола қилишда кўринади.

Менимча, “Жаҳон шеърияти дурдоналари” рукнида чиқаётган китобчалар хусусидаги бу икки фикрда жон бор. Мана, қўлимда Лорканинг Шавкат Раҳмон таржима қилган ва тартиб берган “Энг қайғули шодлик” (Т., 1989. 382 бет) китоби ва Эргаш Очилов тартиб берган “Ой тўлишган кечада” (Т., 2014. 189 бет) китобчаси турибди. Ёдимда, ўтган асрнинг 80-йиллари охири, қайта қуриш деб аталган даврда Рауф Парфи, Шавкат Раҳмон, Усмон Азим, Хуршид Даврон, Муҳаммад Раҳмон каби шоирлар ғарб ва шарқ шеъриятидаги авангард оқимларга катта қизиқиш билан қараб, верлибр ва ҳаққу қолипидида шеърларни тилимизга таржима қилишга ва ўзлари ҳам шу йўлда шеърлар машқ қилишганди. Шавкат Раҳмон айниқса испан ва француз шеъриятига катта қизиқиш билан қарарди. Биз, шоир Ҳамид Исмоилов билан бирга юқоридаги қаламкаш дўстларимиз

ижодидан француз тилига таржималар қилганимизда Шавкат ўз шеърларини француз шоирлари Анри Делюи ва Жан-Пьер Балп қаршисида маъноли ўқиб беришга ҳаракат қилгани, француз верлибрини анча ўзлаштириб олгани ва бу борада француз шоирлари билан қизгин баҳс юритгани ҳам ёдимда. Шу боис, Шавкат Раҳмон шеърлари французча верлибр қолипига монанд равишда ўгирилди ва француз ўқувчиларига ҳам маъқул келганди.¹⁵

Энди, Шавкат Раҳмоннинг Лоркадан қилган таржималари хусусида гапирадиган бўлсак, у ўша йиллари испан шоирини ўзига кашф қилганди, унинг ижодини дастлаб русча манбалардан ўгирди, кейинчалик испан тилини ўрганиб ва таржималарини аслият билан солиштирган ҳолда қайта таржима қилди. Ва ниҳоят, 1989 йил Лорканинг рус тилидаги академик нашрига беллаша оладиган ўзбек тилида ҳам мукамал таржима нашрини тайёрлаб чоп эттирди¹⁶. Шавкат китобга Лорка шеъриятининг гултожи ҳисобланмиш “Лўли романсероси” (Romancero Gitano. 1924-1927) туркимига кирган шеърлари мазмунига монанд “Энг қайғули кўшиқ” номини танлаганди. Эргаш Очилов эса нима сабабдан китобга “Ой тўлишган кеча” деб ном бераёпти. Бу номли шеър Лорка тўпламларида учрамайди. Тўғри, Лоркада “Ой кўшиқлари” туркими мавжуд. Туркумнинг биринчи кўшиғи “Ой чиққанда” деб номланган Эргаш Очилов шу кўшиқнинг тўртинчи мисрасидаги “Ой тўлишган кечада...” сатрини нимагадир китобга сарлавҳа тарзида танлаган. Ваҳоланки, шоир-таржимон танлаган биринчи ном кейинги нашрда ҳам қолиши зарур эди. Сабаби, Лорка шеърияти Шавкат Раҳмон таржимасида ўзбек ўқувчисига маълум ва маъқул бўлиб қолган. Иккинчи нашрга ёзилган сўзбоши

¹⁵ Федерико Гарсиа Лорка. Энг қайғули шодлик. Шеърлар ва достон. - Тошкент: Адабиёт ва санъат нашриёти, 1989. 327 бет.

(“Сўзнинг сурати ва сийрати”, 3-10 бетлар) ҳам китоб мазмуни ва шоир маҳоратини очиб беролмаган. Яхшиси, Шавкатнинг ўзи ёзган сўзбоши (“Таржимондан”) киритилганида маъқул бўларди. Хулоса, Шекспир, Шиллер, Гёте, Бальзик, Байрон, Лорка каби буюк адиблар асарларининг моҳир таржимонлар яратган нусхаларини ўзимизча ўзгартириб қайта нашр қилаверишимиз нокулай эмасмикин, ўқувчини чалғитмасмикин.

Ўтган 2014 йилда “Жаҳон адабиёти” журналида ҳам дунё адабиётидан кўплаб асарлар таржима қилиниб чоп этилди. Шу ўринда журналнинг наср, шеърият минтақалари, драма рукунларида ўтган йили машҳур америка ёзувчиси Теодор Драйзернинг “Сармоядор”, инглиз адиби Жейн Остиннинг “Андиша ва ғурур”, Фридрих Клингернинг “Фауст ҳаёти”, немис ёзувчиси Патрик Зюскинднинг “Ифор”, голланд адиби Вилли Корсарнинг “Мангу изтироб”, хитой адиби Мо Яннинг “Мусаллас мамлақати” романлари, Арно Гайгернинг “Қувғундаги кекса қирол” қиссаси, Грэм Гриннинг “Ғоратгар мактублар”, Гогольнинг “Тентакнинг ёзишмалари” қиссаларининг таржималари босилди. Юқоридаги таржималар орасида Драйзернинг “Сармоядор”, Жейн Остиннинг “Андиша ва ғурур”, Мо Яннинг “Мусаллас мамлақати” романлари ўқувчиларда, айниқса талаба ёшларда катта қизиқиш уйғотди. Сабаби, Республикамиз олий ўқув юр்தларининг хорижий тиллар факультетларида инглиз ва хитой тилларини ўрганаётган талабаларда бу таржималарга қизиқиш катта бўлди. Масалан, мен бу ҳолатни Самарқанд давлат чет тиллар институти ва Жиззах давлат педагогика институти хорижий тиллар факультетида таҳсил олаётган талабалар мисолида кузатганман. Улар “Жаҳон адабиёти” журналининг ҳар сонини иштиёқ билан кутишади. Қолаверса, XX аср АҚШ адабиётида реалистик роман жанри уч буюк адиб Драйзер, Жек Лондон, Синклер Льюис

ижодида юқори поғонага кўтарилган эди. Улар асарларида ўтган аср Америка ҳаёти бутун борлиғи билан намоён бўлганини кузатамиз. Афсус, бу романистлар ижоди, асарларининг тилимизга ўгирилган таржималари ҳақида тақризлар ёзмаган, илмий тадқиқотлар ҳалигача яратилган эмас. Таниқли таржимон Амир Файзулла томонидан катта меҳнат эвазига ўгирилган “Сармоядор” романи ва унинг муаллифи хусусида журналда каттароқ бир мақола берилиши лозим эди. Жейн Остин ва унинг романи ҳақида ҳам шу каби мазмундор мақола ёзилиши зарур эди.

Хитой ёзувчиси, Нобель мукофоти совриндори Мо Ян ижоди атрофида сўнги икки йил ичида анча шов-шувлар бўлди. У қандай ёзувчи, нияти нима, асарлари нега тўсатдан машҳур бўлиб кетди ва ҳоказо саволлар ижодкорлар суҳбатидан ўрин олди. Масалан, истъедодли ёзувчи ва адабиётшунос Улуғбек Ҳамдам суҳбатларидан бирида шундай фикр билдирган эди: “Мисол учун, яқинда Нобель мукофотини олган хитой ёзувчиси Мо Ян асарларини олайлик. Унга нега, қандай хизматлари учун мукофот берилди, деган саволга тезроқ жавоб топгимиз келади. Жаҳон ОАВнинг шов-шувлари ўз йўлига, биз ўз кўзимиз билан ўқиб, ўз ақлимиз орқали мушоҳада қилиб кўришни истаймиз. Лекин хитой тилини мукамал биладиган ва уни шундай даражада ўзбекчалаштира оладиган бирор моҳир таржимонни, масалалан, мен билмайман”.

Улуғбек Ҳамдам ушбу суҳбатида таклиф қилганидек хитойча ва ўзбекчани яхши биладиган ёш таржимон Севара Алижонова ва тажрибали мутаржим Амир Файзулла романи ҳамкорликда таржима қилишди. Таржима “Жаҳон адабиёти” журналининг ўтган йилги сонларида эълон қилинди. Роман ҳақида таниқли адиб ва олим Хуршид Дўстмуҳаммаднинг каттагина мақоласи (“Разолат салтанатига саёҳат”) ҳам берилди. Бу таржима журнал фаолиятида бир қадар илгари силжиш бўлди, десак арзийди. Бу ерда ҳар иккала таржимон ҳам тенг меҳнат қилгани

кўриниб турибди. Бу ўзбек таржимачилиги тарихида янглик, аслията янгича ёндашув ёки тажриба бўлди. Журналнинг жамоатчилик кенгаши йиғилишида бу тажриба (хитой ва рус тилидан таржима дейилгани учун) танқид ҳам қилинди. Нима бўлганди ҳам “Мусаллас мамлакати” романи ўзбекчага таржима қилинди, у ҳақидаги мақолалар билан ўзбек ўқувчисига тақдим этилди.

Журнал ўтган 2014 йил жаҳон адабиётининг драма жанридан таржимага ҳам алоҳида эътибор берди. Абсурд театрининг етакчи вакили Сэмюэл Беккетнинг “Годони кутиш” пьесаси Жаббор Эшонқул тамонидан ўзбек тилига ўгирилиб, журналда босилди. Шунингдек, журналда грузин ёзувчиси Лаша Табукашвилининг “Ҳаёлат дардида” пьесаси М.Хайруллаев таржимасида, Александр Дударевнинг “Чиқиндихона” пьесаси Шароф Бошбеков, Жон Стейнбекнинг “Одамлар ва сичқонлар” пьесаси Абдулахад Абдуллаев, Эдуардо де Флиппонинг “Неаполь-миллионерлар шаҳри” комедияси Усмон Азим таржимасида босилди. Тўғри, юқоридаги драмаларнинг барчаси уларнинг рус тилидаги таржима нусхаларидан тилимизга ўгирилган. Бу таржималарнинг ижобий томони, улар таниқли адибларимиз тарафидан амалга оширилганидир. Таржималарнинг мукамал чиққанлиги ҳам шундандир. Демак, таржима амалиётида биз ҳали рус тилининг воситачилигига муҳтожмиз. Бу тажрибани давом эттиришимизга ҳамон зарурат бор экан, таҳририят таниқли адибларимизни таржимонликка жалб этиб тўғри қилган.

Маълумки, XX аср ғарб драматургиясида асосан уч йўналишдаги театр, яъни Бертольд Брехтнинг “эпик (халқ) театри”, Бернард Шоунинг “интеллектуал театри” ва С.Беккетнинг “абсурд театри” етакчилиги қилганди. Ўтган асрнинг 50-йилларида Францияда майдонга келган “абсурд драма” жанри шу номдаги театрға асос солди. Бу жанрнинг

машҳур вакиллари С.Беккет, Э.Ионеско, А.Адамовлар ўз асарларида дунёни хаос тарзида тасвирлаш билан ўз даври кишиларидаги пессимистик кайфиятни, маънисиз турмуш тарзини, мақсадсиз ҳаракат ва кишилар нутқидаги маъносиз тумтароқликни кўрсатиб беришга ҳаракат қиладилар. Беккетнинг машҳур “Годони кутиш” пьесаси ҳам шу асосда қурилган сахна асаридир. Пьесада воқеалар маънисиз бўлса-да “у ғарб кишининг руҳий дунёсини очиб беради, яъни одамнинг ҳаёти номаълум ва ҳеч қачон ташриф буюрмайдиган Годони кутиш каби бемаънидир” (Н.Эшонқул). Жаббор Эшонқул таржимасида пьеса ўзбек тилида ҳам маъноли чиққан. Пьесанинг номи “Годоно кутиб” (“En attendant Godo”) тарзида таржима қилинганида асилиятга янада яқин бўларди. Назар Эшонқулнинг “Ўзини ўрганаётган одам” мақоласининг журналда берилиши асарни тушунишда ўқувчига катта ёрдам беради албатта.

“Шеърят минтақалари” рукнида немис шоири Йоханн Вольфганг Гёте ижодидан бир туркум шеърлар халқ ёзувчиси Муҳаммад Али таржимасида, Анна Ахматова ва Хайнрих Хайненинг туркум шеърлари Абдулла Шер таржимасида эълон қилинди. Шунингдек, ушбу рукнда А.Пушкин, Х.Дехлавий ва озор шоири Рамз Равшан шеърлари Н.Бердиев, Олим Бўри ва Хосият Рустамова таржималарида босилди. Бу таржималар хусусида, айниқса халқ шоири Муҳаммад Али ва иқтидорли шоира Хосият Рустамова таржималари ҳақида уюшманинг адабий алоқа ва бадий таржима бўлимининг ҳисобот йиғилишида ижобий фикрлар билдирилди.

2014 йил чоп қилинган яна бир нашр – таниқли инглиз драматурги Жон Драйден қаламига мансуб “Аврангзеб” трагедияси (Тошкент: “Наврўз” нашриёти, 2014. – 274 б.) таржимаси ҳақида ҳам тўхталиб ўтмоқчиман. Инглиз адабиётида классицизм драматургиясининг асосчиси Жон Драйден (John Dryden, 1631-1700) ўз ватандошлари Марло ва Шекспир изидан

бориб, классик трагедия жанрида ижод қиларкан Ҳиндистонда бобурийлар сулоласи тарихи мавзусига қўл уради ва 1675 йил ўзининг “Аврангзеб” (“Avteng-Zebe”) трагедиясини яратади. Жон Драйденнинг ушбу трагедияси хусусида илк маълумот 2007 йил “Жаҳон адабиёти” (6-сон) журналида берилган эди. Қарши давлат университети инглиз тили ва адабиёти кафедраси ўқитувчиси Дилафрўз Очилова Англия сафарида бўлганида ушбу трагедиянинг асл нусхасини топиб, ўзи билан олиб келди. Икки йил давомида у фожиани инглиз тилидан (асар рус тилига таржима қилинмаган – М.Х.) ўзбекчага ўгирди. Таржима яқунлангач, уни ҳиндшунос олим ва таржимон Амир Файзулла ўқиб, унинг ютуқ ва камчиликлари ҳақида ёзма тақриз ҳам берди. У ўз тақризида унга “таглама-таржима”, дея баҳо бераркан таржимани асл нусха билан ёнма-ён бир китоб ҳолида нашр қилишни маслаҳат берганди. Хуллас, Драйденнинг “Аврангзеб” фожиаси инглизча матни ва ўзбекча таржимаси билан ёнма-ён китоб ҳолида нашр этилди. Бу нашрдан ҳозирда инглиз тилини ўрганаётган хорижий тиллар ва таржимонлик факультетлари талабалари қўлланма тарзида ҳам фойдаланишмоқда.

2015 йил ҳам таржима асарлари нашрига бой йил бўлди. Шу ўринда “Янги аср авлоди” нашриёти жаҳон адабиёти дурдоналари ҳисобланган ўнлаб асарларнинг таржималарини чиройли муқоваларда қайтадан нашр қилгани мактовга лойиқдир.

Ваҳоланки, юқоридаги айрим таржималарнинг илк нашрлари ўтган асрнинг 70-80 йилларида амалга оширилган бўлиб, бугун уларни фақат кутубхоналардан топиб ўқиш мумкин эди. Масалан, машҳур француз адиби Антуан де Сент-Экзюпери қаламига мансуб “Кичикина Шаҳзода” асарининг ёзувчи Хайриддин Султонов томонидан бажарилган таржимаси (ушбу асар 1963 йил М.Умаров тарафидан илк бор таржима қилиниб, китобча ҳолида чоп қилинган

бўлса-да, ўқувчилар даврасида шуҳрат қозонолмагани – М.Х.) дастлаб 1986 китоб ҳолида нашр қилинган катта-ю кичик китобхон назарига тушганда. Асар 1988 йил яна бир бор қайта нашр қилинди. “Кичик Шаҳзода” эртаги (французча нашрдаги “conte” сўзи эртақдан кўра қисса ёки жажжи роман жанрига мос келади. Масалан, машҳур файласуф адиб Вольтернинг “Задиг”, “Кандид” асарлари ҳам француз тилида “conte” деб юритилади – М.Х.)нинг ўзбек тилидаги таржималарини аслият ва русча таржима матнлари билан солиштириб, таҳлил қилган мақолалар, ёзувчи ижодига бағишланган тадқиқотлар ҳам ёзилган. Ва ниҳоят, “Янги аср авлоди” нашриётининг асарни қайта чоп қилгани ўқувчиларга катта туҳфа бўлди. Профессор Акмал Саидовнинг китобга ёзган ўн саккиз саҳифалик сўзбоши ўрнидаги мақоласи ўқувчини ёзувчи ҳаёти ва ижоди билан янада яқиндан таништиради.

Ўтган йили яна бир нашриёт – “Davt press” нашриёт-матбаа уйи ҳам таржима асарларини чоп этишга киришиб, хайрли ишга қўл урди. Нашриёт “Дунё адабиёти хазинасидан” туркумида таниқли хитой ёзувчиси Лао Шэнинг “Мушуклар шаҳри хотиралари” номли машҳур роман-памфлетини Эркин Эрназаров таржимасида чиройли муқовада чоп этди. Ўзбек китобхони сўнгги ўн беш йил орасида хитой адабиётидан, Нобель мукофоти совриндорлари Гао Синцзян ва Мо Янь асарлари билан танишган бўлса, энди хитой адабиёти классиги Лао Шэнинг “Мушуклар шаҳри хотиралари” романи ва адиб ҳикматлари таржималарини она тилида ўқишга муяссар бўлди. Профессор Акмал Саидовнинг китобга ёзган кенг маъноли сўзбошиси адиб ҳаёти ва ижоди билан китобхонни яқиндан таништиради. “Davt press” нашриёт-матбаа уйи чоп этган иккинчи чиройли муқовали китоб Франц Кафканинг “Ота ҳукми” (Das Urteil) ҳикояси номи билан юритилади. Китоб мундаражасидан ёзувчининг ўзбек тилига таржима қилинган ўнта ҳикояси, икки

мактуби (“Отамга хат”, “Миленага мактублар”) ва ҳикматлари ўрин олган. Бу нашрга ҳам профессор Акмал Саидов мазмундор сўзбоши (“Франц Кафка – телба дунёнинг даҳоси”) ёзган.

2015 йилда “Жаҳон адабиёти”, “Шарқ юлдузи”, “Ёшлик” журналлари ва “Китоб дунёси”, “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газеталарида ҳам бир қатор асарларнинг таржималар босилиб чиқди. Масалан, “Жаҳон адабиёти” журнали ўзининг дастлабки сонларида инглиз танқидий реализм адабиётининг йирик вакили Чарлз Диккенснинг “Катта умидлар” (Great expectations, 1860) ва француз романтизм адабиёти намояндаси Жорж Санднинг “Индиана” (Indiana, 1832) романларининг таржималарини эълон қилди. Биринчи роман таржимони ўз таржимасини “инглиз ва рус тилларидан таржима” дея таъкидлаган. Таржимашунослар даврасида “Бу қанақаси бўлди? Асарни икки тилдан бирваракайига таржима қилиш мумкинми”, деган гап-сўзлар ҳам бўлди. Мен, таржимон ва мунаққид Шоазим Миноваровни кўпдан танийман. У ўтган йиллар давомида машҳур француз адибларидан Шарль Перронинг “Она ғоз эртаклари”, Франсуа Мориакнинг “Илонлар чангалида”, Монтескьенинг “Форс номалари” (ҳамкорликда), Ле Клеззионинг “Мондо ва бошқа ҳикоялар” китобларини ва Мопассан ҳикояларини бевосита француз тилидан ўзбекчага ўгирган малакали таржимонлардан. Шунингдек, у таниқли адибимиз Эркин Аъзамнинг “Шовқин” романи ва ҳикояларини ўзбек тилидан французчага бевосита таржима қилди ва бу таржималар алоҳида китоб ҳолида нашр этилиб, Парижда ЮНЕСКО қароргоҳида тақдироти бўлиб ўтди. Шоазим Миноваров француз тилини мукамал билувчи, ҳавас қилса арзигулик зиёлиларимиздан. Диккенснинг “Катта умидлар” романи таржимасига келсак, мутаржим инглиз тилини ҳали француз тилидек мукамал ўрганмаганлиги сабабли таржима жараёнида русча

таржима матнидан ҳам фойдаланган ва буни ошкор айтганини тўғри қабул қилмоқ лозим.

“Индиана” романини ўзбекчага ўгирган Юсуф Хушвақтов бундан беш-олти йил бурун таржимасини кўтариб “Жаҳон адабиёти” журналига келганда Амир Файзулла ва Файзи Шоисмоил каби малакали таржимонларга дуч келди ва уларнинг маслаҳатларини олиб, матнини қайта-қайта ишлади. Ниҳоят таржима журналда босилди.

Жорж Санд ҳаёти ва ижоди француз адабиёти тарихида муҳим ўрин тутди. У ҳаётда биров чапани, ўзига ишонган, эркаклар (бу ерда О. де Бальзак, А. де Мюссе, В. Гюго, А. Дюма, Шопен ва бошқа буюк ижодкорларни кўзда тутаяпман – М.Х.) даврасида эркакча кийиниб, улар билан талашиб-тортишиб ижод қилган санъаткор. У ўзини доим мадам де Сталга менгзарди. Бу бежиз эмас албатта. Жорж Санд ҳам де Сталь каби деярли барча асарларида ўз эрки ва адолат учун курашган аёллар қиёфасини яратди, уларни улуғлади. У яратган “Индиана”, “Валентино”, “Консуэла”, “Мопра” каби романлар Европада “аёл прозаси”нинг етук асарлари ҳисобланади. Машҳур беллетрист ёзувчи Андре Моруанинг “Лилия ёки Жорж Санд ҳаёти” романини ўқиган китобхон адиба ҳаёти ва ижоди билан яқиндан танишади.

“Индиана” романи таржимаси хусусида гапирадиган бўлсак, асар ўзбек тилида ҳам ўқимишли чиққан. Аммо таржима матни қайта-қайта таҳрир қилинавергани учунми кўп ҳолатларда аслиятдан узоқлашиб кетгани, айрим ҳолларда ёзувчи услубига путур етгани ҳам кўзга ташланади. Келгусида таржима ҳақида тақриз ва мақолалар ёзилажагига умид қиламиз. Журнал ўзининг охириги икки сониди америкалик романнавис Гарольд Роббинснинг “Мени ташлаб кетма” романини Лола Шоимова таржимасида эълон қилиб, яна бир машҳур ёзувчи номини ўзбек ўқувчисига таништирди.

“Китоб дунёси” газетаси ҳам дунё адабиётидан ўғирилган таржималарни мунтазам эълон қилиб келди. Бу билан бизга номаълум бўлган кўплаб адибларни газетахонларимизга кашф этди. Айни пайтда газета ёш таржимонлар малакасини оширувчи мактаб ҳам бўлаётгани бизни қувонтиради. Масалан газета саҳифаларида Бегойим Холбекова, Ойбек Остонов, Қандилат Юсупова, Шаҳноза Қувонова, Шахло Облоқулова каби иқтидорли таржимонларнинг тез-тез чиқиб туришлари таржимадан таржимага улар маҳоратининг ошиб бораётганидан дарак бераётир.

Энди икки оғиз сўз таржима назарияси ва таржима танқидининг бугунги аҳволи ҳақида. Назаримда, сўнгги йилларда таржима назарияси амалиётдан узоқлашиб бораётгандек, таржима танқиди эса орқада қолаётгандек кўринади. Ўтган йили “Ўзбекистон адабиёти ва санъати” газетаси уюштирган давра суҳбатларида, Жиззах Давлат педагогика институтида бўлиб ўтган “Бадиий таржима: амалиёт, назария ва танқид” илмий семинарида Иброҳим Ғафуров, Абдулла Шер, Мирпўлат Мирзо, Амир Файзулла, Мирзаали Акбаров, Адҳамбек Алимбеков, Сувон Мели, Шавкат Каримов, Янглиш Эгамова, Хуррам Рахимов, Зухриддин Исломиддинов, Робияжон Абдуллаева, Абдумурод Кўчибоев каби таниқли таржимонлар, адабиётшунос, тилшунос ва таржимашунос олимлар иштирок этиб бу хусусида куюниб гапирдилар. Айниқса таржима танқидини йўлга қўйиш бош мавзу тарзида муҳокама марказида бўлди.

Тўғри, назария бўлмаган жойда амалиёт ривожланмайди, улар бир-бири билан чамбарчас боғланган, бир-бирини тўлдириб боради. Таъбир жоиз бўлса, назария билан қуролланмаган таржимон мукамал таржима ярата олмайди. Буни биз И.Ғафуров, А.Файзулла, А.Шер, М.Акабаров, Я.Эгамова каби моҳир таржимонларимиз ижоди мисолида кузатишимиз мумкин.

Таржима назариясининг соф лингвистик муаммолари хусусида гапирадиган бўлсак, ўтган йили Ўзбекистон Миллий унверситети ва Андижон Давлат унверситетида бўлиб ўтган илмий анжуманларда юзлаб таниқли олимлар, мустақил илмий тадқиқотчилар ва магистрантлар ўз маърузалари билан иштирок этдилар. Уларда асосан замонавий таржимашуносликнинг долзарб масалалари соф назарий планда тадқиқ қилинганини кузатамиз.

Шунингдек 2015 йилнинг декабрь ойида Андижон Давлат унверситетида бўлиб ўтган “Таржиманинг лингвокогнитив, коммуникатив-прагматик ва лингвокультуралогик аспекти” мавзусидаги Республика илмий-амалий анжуманида 135 та маъруза тингланди. Тан олиб айтиш керакки, анжуманда ўқилган маърузаларнинг аксари қисмида ғарб ва рус тилшунослиги ва таржимашунослиги назариясига таянилган фикрлар ва тезислар асосий ўринни эгаллайди. Уларда бадиий таржима амалиёти ва танқидига оид фикрлар камдан-кам муҳокама қилинганини кузатамиз.

Афсусланарли томони, ушбу анжуман ишида “Ёзувчилар уюшмаси адабий алоқалар ва бадиий таржима бўлими”, “Жаҳон адабиёти” журнали таҳририятидан ҳеч ким иштирок этмади. Дарҳақиқат, И.Ғафуров, Н.Комилов, А.Файзулла, А.Шер, М.Мирзо, М.Акабаров, Я.Эгамова каби таниқли таржимонлар таклиф қилинмагани ҳам назария ва амалиёт ўртасида узулиш ҳосил бўлганидан дарак беради. Амалиёт ва назария ўртасидаги узилиш эса таржима танқидига ҳам салбий таъсир кўрсатаётир.

Хулоса қилиб айтганда, жаҳон адабиётининг энг сара асарлари тилимизга ўғирилиб, ўз ўқувчисини топмоқда. Ниятимиз, бу таржималар таржима танқиди ва назарияси илмида ҳам ўз ўрнини топса, амалиёт, назария ва танқид бир мақсад йўлида хизмат қилса нур устига аъло нур бўлар эди.

Холбеков М. Перевод и переводоведение в Узбекистане. Статья содержит сведения о развитии перевода и переводоведения в Узбекистане и работе теоретиков перевода, а так же общую информацию о художественном переводе в Республики.

Xolbekov M. Translation and translation studies in Uzbekistan. The article contains information about the development of translation and interpretation in Uzbekistan and the works devoted to the developing of translation in the Republic.
